

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Diplomová práce

2009

Andrea Zezuláková

Univerzita Karlova v Praze

Husitská teologická fakulta

Pacovská 350, 140 21

Magisterský studijní program Teologie.

Studijní obor Husitská teologie v kombinaci s religionistikou.

Náboženské morální hodnoty v československém filmu v letech 1948 – 1968

Religious Moral Values in the Czechoslovak Film in 1948 – 1968

Vedoucí práce:

Autor:

Mgr. Libuše Martínková

Andrea Zezuláková

Praha 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem předkládanou práci vypracovala samostatně a použila jsem pouze uvedené prameny a literaturu.

V Praze dne 18. srpna 2009

Andrea Zezuláková

Poděkování

Chtěla bych poděkovat vedoucí své práce Mgr. Libuši Martínkové za přínosné podněty, cenné rady a vedení práce.

Anotace

Diplomová práce s názvem Náboženské morální hodnoty v československém filmu v letech 1948 – 1968 se zabývá výskytem náboženských morálních hodnot se ve filmové tvorbě daného období. První kapitola stručně pojednává o dějinách Československa a kulturních změnách, které zasáhly a ovlivnily tehdejší společnost. Přibližuje také osudy církví, a tedy i postavení věřícího člověka, který byl po roce 1948 státem o svoje náboženství záměrně připraven. Tato kapitola je důležitá pro dokreslení stavu společnosti, která byla do této doby věřící a praktikující. Druhá kapitola rozebírá a specifikuje náboženské morální hodnoty a morální hodnoty jako takové. Jsou zde taktéž popsány morální hodnoty ve vztahu k socialistické, resp. totalitní, společnosti. Třetí kapitola se věnuje historii filmu a představuje film jako médium, které umí ovládat masy. Její závěrečná část pak pojednává o československém filmu v dané době. Poslední kapitola obsahuje analýzu jednotlivých filmů formou osobní interpretace.

Film, náboženství, morálka, morální hodnoty, společnost, Československo, církev.

Annotation

My diploma work called Religious Moral Values in the Czechoslovak Film in 1948 – 1968 deals with occurrence of religious moral values in the filmmaking of the chosen period. The first chapter briefly discusses the history of Czechoslovakia and cultural changes that affected and influenced the society of that time. The chapter brings also the stories and the lot of selected churches and thus it explains the position of a believing man who after the year 1948 was deliberately deprived of his religion by the state authority. This chapter is important for better illustration of the state of society, which was believing and practising until that time. The second chapter analyses and specifies moral values, especially religious moral values. There are also described moral values in relation to the socialistic, respectively totalitarian society. The third chapter deals with the history of the movie and it introduces films as a medium which is able to control the masses. The fourth part deals with the Czechoslovak film at the certain period. The final chapter contains an analysis of individual films by means of my personal interpretation.

The film, the religion, the morality, moral values, the society, Czechoslovakia, the Church

Obsah

Obsah.....	5
Úvod.....	7
1 Československo v letech 1948 – 1968	9
1.1 Historické okolnosti.....	9
1.2 Kulturní politika a společnost.....	11
1.3 Vztah církví a státu.....	13
1.3.1 Katolická církev	16
1.3.2 Řecko-katolická církev a pravoslavná církev	18
1.3.3 Církev československá	20
1.3.4 Judaismus	22
2 Morální hodnoty, totalitní společnost a role náboženství	24
2.1 Morálka a morální hodnoty	24
2.2 Morální hodnoty socialistické společnosti	31
2.3 Náboženství a socialistická společnost.....	33
2.4 Náboženství vs. totalitní režim	35
3 Film	39
3.1 Historie filmu.....	39
3.2 Film jako médium tvořící a interpretující realitu	40
3.3 Československý film	43
3.3.1 Poválečné období	43
3.3.2 Období od února 1948 do poloviny padesátých let.....	44
3.3.3 Druhá polovina padesátých let a léta šedesátá	47

3.3.4	Nová vlna	49
4	Analýza výskytu náboženských a morálních hodnot ve vybraných filmech	52
4.1	Hraný film pro děti	52
4.2	Hraný film pro dospělé	54
4.2.1	Historický film	55
4.2.2	Svědění (1948, Jiří Krejčík).....	57
4.2.3	Škola otců (1957, Jiří Krejčík).....	58
4.2.4	Procesí k panence (1961, Vojtěch Jasný).....	59
4.2.5	Námestie svätej Alžbety (1965, Vladimír Bahna)	59
4.2.6	Obchod na korze (1965, Elmar Kloss, Ján Kadár).....	60
4.2.7	Kočár do Vídně (1966, Karel Kachyňa)	62
4.2.8	Farářův konec (1968, Evald Schorm) a Bílá paní (1965, Zdeněk Podskalský)	63
4.2.9	Další filmy.....	65
4.3	Rejstřík uvedených filmů.....	71
	Závěr	75
	Summary	76
	Použitá literatura	77
	Příloha 1 – Srovnání distribuce zahraničních filmů.....	82

Úvod

Téma své diplomové práce Náboženské morální hodnoty v československém filmu v letech 1948 – 1968 jsem si vybrala z důvodů propojení svého zájmu o náboženství, film a historii.

Období mezi léty 1948 a 1968 přineslo podstatné změny ve společnosti a ovlivnilo negativně celý další vývoj naší země. Komunistická ideologie měla vliv na tvorbu filmů a snažila se také tímto způsobem ovlivňovat společnost (tvůrce, divák).

Nesnažila jsem se o vymezení v jednom oboru, naopak práce se pohybuje na rozhraní oborů několika – religionistiky, teologie, etiky, sociologie i kulturní vědy.

V úvodní kapitole Československo v letech 1948-1968 se snažím stručně nastínit historický a společenský vývoj. Vlivem komunistického režimu došlo k proměně a omezení společnosti, hospodářství nebo kultury a jejich pomyslných svobod. V podkapitole s názvem Vztah církví a státu zde přibližuji fungování církví a tedy postavení věřícího člověka, který po roce 1948 byl státem o svoje náboženství záměrně připraven a stát se snažil, co nejvíce znepríjemňovat duchovní život. Tato kapitola je velmi důležitá k dokreslení stavu společnosti, která byla věřící a praktikující a z politických důvodů se všeho musela vzdát. To sebou neslo i krizi stavu člověka a jeho vnímání světa. Přibližuji zde i osudy několika jednotlivých církví.

Ve druhé kapitole rozebírám a specifikuji náboženské morální hodnoty a morální hodnoty jako takové. V dalších kapitolách se snažím o definici a konkretizování socialistických morálních hodnot, které byly vyzdvihovány a považovány za jediné platné. S tímto tématem úzce souvisí i podkapitola Náboženství a totalitní režim, kde porovnávám určitou podobu komunistického režimu a náboženství.

V kapitole s názvem Film jsem se snažila o stručný popis původu tohoto média a přiblížení konkrétního fungování a způsobu ovlivňování lidských mas, k čemuž se film jako médium hodí velmi dobře. V podkapitole o československém filmu popisují problémy a myšlenky, se kterými se tvůrci museli v daném období potýkat.

V závěrečné kapitole přímo analyzuji jednotlivé filmy, ve kterých hledám náboženské morální hodnoty. Vybrala jsem si metodu analýzy formou vlastní interpretace. O čem filmový snímek pojednává a jak jej tedy divák může, ale nemusí vnímat. Shlédla jsem několik desítek filmů a poté vybrala konkrétní zástupce, v nichž jsou morální hodnoty přítomny a tvoří hlavní dějovou linku. Můj výběr byl subjektivní a nemusí tedy odpovídat záměru tvůrce a filmovému profilu. Filmy jsem seřadila chronologicky dle doby vzniku

Ve své práci se snažím nalézt odpověď na otázku, jaké filmy s touto tematikou byly natáčeny, jakým způsobem bylo téma zobrazováno a společnost jím mohla být ovlivněna.

Jednotlivé kapitoly a podkapitoly hrají z pohledu celého textu určitou roli. K jejich vyústění a propojení dochází v závěru při analýze vybraných filmů.

1 Československo v letech 1948 – 1968

Nastolení nového režimu v roce 1948 určilo na dalších 40 let vývoj a směřování Československa.

Přestože po dobu trvání tzv. první republiky (1918 – 1938) bylo Československo považováno za demokratickou zemi, po skončení druhé světové války, která jeho demokratický vývoj přerušila, bylo v důsledku mezinárodněpolitických konsekvencí o jeho cestě k totalitě rozhodnuto. Vliv Sovětského svazu se vlomil do všech odvětví, ať šlo o náboženství, politiku či zemědělství. Uchopení moci komunistickou stranou v únoru 1948 bylo završením tohoto dosud pozvolného procesu a ve jménu boje za lepší budoucnost došlo k perzekuci mnohých skutečných, domnělých i potenciálních odpůrců či nepřátel režimu (nucené vystěhování do pohraničí, roky strávené ve vězení nebo smrt¹). Zároveň s tím byly institucionálně nastartovány masivní celospolečenské změny.

První část této kapitoly stručně pojednává o historických souvislostech a relevantních událostech dané doby, druhá část nahlíží na toto období s důrazem na kulturu a společnost. Třetí podkapitola se věnuje vztahu církve vůči státu a naopak.

1.1 Historické okolnosti

Komunistická moc bez ohledu na zákony kvalifikovala své dřívější odpůrce a pozdější kritiky za nepřátele státu a režimu a trestně je stíhala.² Mnoho lidí proto ve strachu o svou existenci a další vývoj začalo opouštět republiku. Protože se následně uzavřely hranice a jejich překročení bez souhlasu se stalo ilegálním, stálo mnohé přechod život či pobyt ve vězení³. Ostatní byli uvězněni

¹ Někteří občané měli zakázány pobyty na místě dosavadního bydliště. Museli se vystěhovat do pohraničí na venkov a to za poměrně tristních podmínek. Pro smrt si došel například Rudolf Slánský, jež je dalším příkladem, jak revoluce pojídá vlastní děti.

² Kaplan, K. *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953-1956*. Barrister & Principál, Brno 2005, s. 8.

³ Známý je osud herečky Jiřiny Štěpničkové, představitelky lidových postav, která byla chycena při nelegálním přechodu hranice a uvězněna. Její kolegové žádali trest smrti.

v nových poměrech. Nový režim začal s restrikcemi ve všech sférách společenského života. Lidé byli propouštěni z práce, studenti vylučováni ze škol, znárodněno bylo vše, co v soukromém vlastnictví od konce války zbylo.⁴ Negativní vliv na vývoj u nás měla i zahraničně politická situace a prohlubující se tzv. studená válka mezi „východem“ a „západem“. Ta také Československo přivedla do izolace vůči všemu „západnímu“. Mnoho členů nekomunistických stran vstoupilo do KSČ. Nekomunistické strany sice zůstaly, ale ztratily velkou část svých členů, přišly o svůj vliv a některé zcela zanikly.

Prvních pět let se neslo v ovzduší hrůzovlády. Při politických procesech bylo mnoho lidí zavřeno, aniž by je kdokoliv oficiálně z čehokoliv nezákonného obvinil, někteří byli nuceni trpět v pracovních táborech. Hledání „vnitřního nepřítele“ zasáhlo i vedení komunistické strany.⁵ Nepřítelem mohl být jak vysoký činník strany stejně jako majitel statku.

Po smrti Stalina a následném úmrtí prvního komunistického prezidenta Klementa Gottwalda v roce 1953 (jeho smrt byla využita ke smetení část mocenského politbyra ze svých pozic) došlo k mírnému uvolnění režimu. Po roce 1956, kdy byly v Sovětském svazu veřejně odhaleny Stalinovy zločiny, a došlo k odsouzení kultu osobnosti, se mohlo zdát, že dojde ke stejnému odsudku i v Československu. Vnitrostranickou očistu komplikovaly složité vazby mezi jejími členy a zejména skutečnost, že vinu nebylo možné přisoudit pouze její vůdčí osobě – Gottwaldovi, vina byla chápána jako kolektivní. Podle Kaplana: „*S jeho jménem byla spojená stranická linie a u moci byli stále ještě jeho někteří spolupracovníci, kteří se báli o ztrátu svojí moci.*“⁶ Přesto se však režim pozvolně měnil.

⁴ Kaplan, K. *Kronika komunistického Československa, Doba tání 1953-1956*. Barrister & Principál, Brno 2005, s. 15.

⁵ Proces s Rudolfem Slánským nebo s Miladou Horákovou patří mezi příklady vykonstruovaných případů, které vedly až ke smrti.

⁶ Kaplan, K. *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956-1968*. Barrister & Principál, Brno 2008, s. 13.

11. 3. 1960 došlo ke změně názvu státu na Československou socialistickou republiku. Socialismus zdánlivě neodvratně zvítězil a pevně zakotvil v československé společnosti.

Režimem roku 1963 otřásla revize politických procesů, u kterých byla alespoň částečně odhalena jejich vykonstruovanost. Strana se dostávala do krize nejen ideologické,⁷ prohlubovala se také krize hospodářská. Na nesplnitelné plány a častá hesla byla přesto tato doba bohatá.

Západ však již nebyl vydáván za takového nepřítele, před nímž by bylo nutné se naprosto izolovat. Československou společnost tak začaly obohacovat *západní vlivy*, o které společnost stála. Přesto však zdaleka ne vše bylo legální. Na relativně pozitivní vývoj měla vliv i skutečnost generační obměny. Poválečná generace měla jiné cíle a myšlenky. Šedesátá léta se tak vyznačovala revoltou mládeže po celém světě, touhou po novém a odsuzováním chyb rodičů – bojem starého a nového. Po odhalení některých zločinů narůstalo také zklamání, důvěra v neomylnost režimu byla fatálně podlomena. Společnost byla jiná, než jak se učilo a než se žilo ve skutečném životě. Režim si ale nenechal nečině líbit podkopávání své moci, hájil ji s využitím veškerých svých možností – včetně využívání filmového průmyslu jako velmi účinného nástroje.

Slibný demokratizační proces ve vývoji země byl utnut vstupem spřátelených vojsk v srpnu 1968. Následná normalizace zavedla republiku zpět mezi jasně stanovené hranice totality.

1.2 Kulturní politika a společnost

Stranická ideologie vycházela z myšlenek marxismu – leninismu a třídního boje. Přibližuje Šeda:

„Šlo o utváření socialistického vědomí, o výchovu k socialistickému vlastenectví a proletářského internacionalismu, o formování socialistického vztahu k práci, překonávání maloburžoazní ideologie, náboženských vlivů a přežitků.“⁸

⁷ Kaplan, K. *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956-1968*. Barrister & Principál, Brno 2008, s. 25.

Společenské organizace, církevní či jiné, byly rozpuštěny nebo podřízeny orgánu Státní bezpečnosti. Do jejich čela zasedly prověřené osoby. Byrokracie se rozšířila natolik, že některé obce a úřady měly vůbec problém se svým fungováním.:Uvolněná místa v řídicích strukturách byla obsazena s ohledem na třídní původ, tedy novou inteligencí z dělnictva (i přes její nedostatečné vzdělání).

O kultuře a jejím vlivu na společnost rozhodovala Kulturní rada ÚV KSČ v čele s Václavem Kopeckým (byla založena na popud Rudolfa Slánského⁹). V letech 1953 – 1956 spadala pod Ministerstvo kultury se stejným vedením. Od roku 1956 se pak transformovala do Ministerstva školství a kultury. Do její sféry vlivu spadal film, vydávání knih, divadla, hudba, knihovny, tedy v podstatě veškeré organizace a instituce napříč kulturním spektrem. Režim se tak dostal do výhodné pozice, ze které mohl ovládat a směřovat své občany k nové ideologii a novému smýšlení. Komunistický režim se snažil o převýchovu všemi možnými prostředky, čehož součástí byl i nový pohled na vlastní národní dějiny a jejich převyprávění stejně jako změna kulturních hodnot.¹⁰ V roce 1952 byla založena Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. Jejím úkolem bylo šíření tzv. „vědeckého světónázoru“ a to především proti křesťanství. Do popředí byla vyzdvihována dělnická třída, které stát poskytoval slušné sociální jistoty a stala se i ideovým nástrojem pro boj s nepřítelem.

Umělci byli podle svého vedení odtrženi od pracujícího lidu. Proto vznikaly tzv. kulturní brigády, kdy spisovatelé, herci či jiní nuceně fáráli spolu s dělníky do šachet dolů, nebo pomáhali zemědělcům na polích při sklizni, aby byli blíže pracujícímu lidu. Probíhaly diskuze a seznamování se s pracujícím lidem po celé republice. Konec padesátých let se nesl ve znamení nového směru, kterým byl tzv. revizionismus. Jako revizionistické bylo označeno vše, co se

⁸ Šeda, V. *Kulturní politika KSČ. In Kulturní politika. Ústřední půjčovna filmů*, Praha 1972, s. 17.

⁹ Knapík, J. *V zajetí moci, kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha 2006, s. 41.

¹⁰ Knapík, J. *V zajetí moci, kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha 2006, s. 35.

vymykalo zavedeným tendencím, zejména každá kritika stávající politiky. httBoj proti revizionismu vystřídal boj proti dogmatismu, konzervatismu a liberalismu.¹¹

Zákon č. 231/1948 Sb.¹² legalizoval boj proti třídnímu nepříteli. Jednotlivé paragrafy pak státní orgány mohly použít na cokoliv, jako např. zákon o nucené práci č. 248/48 Sb. (§ 8 Osobám zařazeným do tábora dostává se mravní, odborné a osvětové výchovy).

V oblasti kultury došlo k zásadním změnám až po odhalení stalinských zločinů a zejména pak po revizi politických procesů v roce 1963. Stále však docházelo k cenzuře ve všech kulturních odvětvích od filmu přes literaturu až po hudbu. Psaly se různé osvětové nebo naopak štvavé články, ve stejném duchu probíhaly veřejné diskuze atd. Ale touhu po změně ve společnosti nebylo možné stále potlačovat. Protože strana nebyla jednotná, často docházelo ke kritice i „z vlastních řad“. Pozitivní demokratický trend v kultuře i ve společnosti přetrhly již zmíněné srpnové události roku 1968. Kulturně-společenské uvolnění bylo možné pozorovat i na filmech, které byly natočeny v daném období.

1.3 Vztah církvi a státu

Z dnešního pohledu se může zdát, že československá společnost nebyla nikdy významně náboženská. Jak bylo již zmíněno výše, stát, resp. vládnoucí režim, se snažil zničit vše, co mělo s náboženstvím cokoliv společného, což se mu opravdu do jisté míry podařilo. Do té doby však hrálo náboženství v naší společnosti vždy významnou roli. V roce 1950 se k víře hlásilo přes 70 % populace¹³ (po roce 1960 se již náboženské vyznání statisticky nezjišťovalo v důsledku vydání zákona č. 1410/1954 Sb., kterým byla zrušena evidence náboženství).

¹¹ Kaplan, K. *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956-1968*. Barrister & Principál, Brno 2008, s. 604.

¹² Zákon o ochraně lidové demokratické republiky.

¹³ Dostupné <http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/scitani_v_roce_1950> (18.8.2009)

Z pohledu režimních činitelů mělo totiž náboženství má jednu zcela nepřekonatelnou chybu – totiž že nemá nic společného s marxisticko-leninským učením, čímž se rozchází s tzv. „vědeckým světonázorem.“¹⁴ Navíc církve mají schopnost ovlivňovat život věřícího člověka, což je nevyhnutelně staví do nepřátelské role vůči komunistickému režimu. Výsledný proces by se dal nazvat i „bojem o duši a spásu člověka“, v němž na jedné straně stojí náboženství, na druhé ateismus. Tuto bitvu vyhrával nový režim. Církve ztratily své „oficiální“ místo v životě lidí. Veřejně proklamovat svoji víru mohlo být někdy i životu nebezpečné¹⁵ a to i přesto, že schválená nová ústava zaručovala svobodu vyznání.¹⁶ Komunisté označili náboženství za „opium lidstva.“¹⁷ Věděli však, že nahradit náboženství a církev nebude snadné. Věřící lidé se dostávali do schizofrenní situace. Skutečnost, že ze strachu před následky přestali aktivně a veřejně svoji víru projevovat (své děti například odhlašovali z hodin náboženství), neznamenal, že by se stali přesvědčenými ateisty. Proto ještě v roce 1965 bylo běžně prezentovaným oficiálním názorem, že oblast ekonomiky a politiky je historickým bojištěm s náboženstvím.¹⁸

Církevní politiku určoval tzv. Karlovarský program z března 1949. Bylo zde doporučeno, aby byla posílena snaha o zničení vztahu mezi věřícími a jejich duchovními, aby docházelo k podpoře kněží věrných režimu a aby došlo ke vzniku nové národní církve (die nationale Kirche), která by

¹⁴ Budil, L., et al. *Náboženství v životě jednotlivce a společnosti*. Orbis, Praha 1961, s. 186.

¹⁵ Obzvláště první polovina padesátých let je bohatá na církevní procesy. Odsouzení v mnoha případech strávili roky života za zdmi žaláře.

¹⁶ Nová ústava, která byla schválena roku 1948, zaručovala svobodu vyznání a svědomí v § 15-17 č. 150/1948 Sb.

¹⁷ Kaplan, K. *Staat und Kirche in der Tchechoslowakei 1948-1952*, Stát a církev v Československu. München, Oldenbourg 1990, s. 13.

¹⁸ Kaplan, K. *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956-1968*. Barrister & Principál, Brno 2008, s. 109.

poslze zanikla.¹⁹ Kaplan uvádí státní postoj: „*Moc musí jít proti Vatikánu, který je nepřátelskou mocností a následně izolovat církev a vytvořit z ní národní církev*“²⁰

Docházelo k cenzuře náboženských knih, omezení výuky náboženství na školách, postihům a věznění duchovních a omezování náboženských akcí.

Církvě byly pod plným dohledem úřadů. Duchovní se dle zákona č. 218/1949 Sb.²¹ stali zaměstnanci státu, a tím na něm i plně finančně závislími (nejistota v oblasti sociální a finanční zabezpečení tak některé duchovní od protirežimních aktivit odrazovala). K výkonu povolání byl potřebný státní souhlas.²² Předtím, již v roce 1948, byl uzákoněn vznik Státního úřadu pro věci církevní (SÚC), a to zákonem č. 217/1949 Sb. V čele tohoto úřadu stanul Alexej Čepička. Tyto dva zákony změnily zcela fungování i strukturu církví. Dalšími zákony, které upravovaly vztahy mezi státem a církvemi, byly zákony č. 220-223/1949 Sb. upravující hospodářské zabezpečení Československé církve, Evangelické církve, Pravoslavné církve a náboženských společností. Církvím byla odebrána jejich institucionální role, kterou převzal stát. Roku 1950 vešel v platnost zákon o matrikách č. 268 /1949 Sb. Matriky byly totiž, do té doby spravovány na farách. Byly také zavedeny civilní sňatky. Kdo chtěl mít svatbu v kostele, musel ji podle nového zákona č. 228/1949 Sb. absolvovat nejdříve na úřadě.

Jak bylo již zmíněno výše, svoboda vyznání byla zakotvena i v poúnorové ústavě. Nově se zde však vyskytl pojem práva na bezvyznání. Politicky byla zneužívána formule, která hovoří o zákazu „*zneužívání náboženských úkolů k nenáboženským účelům*“,“²³ což si samozřejmě každý

¹⁹ Vaško, V. *Kronika katolické církve c Československu, po druhé světové válce, díl II.* Zvon, Praha 1990, s. 62-63.

²⁰ „*Der entscheidende Schlag zielte gegen den Vatikan „als ausländische Macht“ und sollte diesel Kirche isolieren. „Los von Rom und in die Richtung nationale Kirche.“* In Kaplan, K. *Staat und Kirchen in der Tschechoslowakei. 1948-1952, Stát a církev v Československu.* München, Oldenbourg, 1990, s. 25.

²¹ Zákon č. 218 Sb./1949 Sb. o hospodářském zabezpečení církví a náboženských společností státem.

²² Vaško, V. *Kronika katolické církve c Československu, po druhé světové válce, díl I.* Zvon, Praha 1990, s. 87.

²³ § 17 „*Každý má právo provádět úkony spojené s jakýmkoliv náboženským vyznáním nebo bezvyznání. Výkon tohoto práva nesmí být v neshodě s veřejným pořádkem ani dobrými mravy. Nedovoluje se ho zneužívat k náboženským účelům. Nikdo nesmí být přímo, či nepřímo nucen k účasti na takovém úkonu.*“

může vyložit po svém. Jakákoliv církevní činnost tak mohla být podle této věty braná jako protiústavní a tedy nezákonná.

Stát byl zdánlivě benevolentní vůči náboženským svátkům. Svátek však mohl být zrušen z důvodu hospodářské potřeby. Jak uvádí Vaško: „*Praxe byla taková, že se svátky z tohoto důvodu rušily často a taktéž nebylo výjimkou jít do práce i v neděli, kromě práce to byly i schůze či projevy.*“²⁴ Ze strany katolíků docházelo k bojkotu pracovních nedělí, což stát vnímal jako sabotáž, tedy opět jako trestný čin. Stát v tomto ohledu trestal jakékoliv prohřešky. Například za četbu pastorálních listů hrozila viníkovi sazba osmi měsíců odnětí svobody.²⁵

1.3.1 Katolická církev

Katolická církev byla ve společnosti nejpočetněji zastoupena a disponovala tedy nejsilnějším vlivem, vlastnila také značný majetek. Stala se proto žádaným terčem státního dozoru a šikany. Církev a současně Vatikán byly prohlášeny za nepřítel národního socialismu, v důsledku čehož byla vypovězena mezinárodní smlouva z roku 1928, která upravovala vztahy mezi Vatikánem a tehdejší ČSR.²⁶

V parlamentu bylo stále přítomno několik katolických kněží – poslanců, kteří dokonce vyslovili svůj souhlas s novými restriktivními zákony. V únoru 1949 proto arcibiskup Beran rozeslal pastýřský list, který odmítal podporu komunismu a zakazoval se angažovat v politice či v jakýchkoliv komisích. Poté skutečně přerušilo mnoho církevních hodnostářů svoji spolupráci s Národní frontou.

²⁴ Vaško, V. *Kronika katolické církve c Československu, po druhé světové válce, díl I.* Zvon, Praha 1990, s. 120.

²⁵ Vlček, V. *Procesy s řeholníky v 50. letech a v první polovině 60. let.* In Budka, A. *Církevní procesy padesátých let.* Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002, s. 115.

²⁶ Dekret *Modus Vivendi* upravoval vztahy tak, že církev potřebovala předběžné schválení států, než dosadila do úřadu například biskupa.

Stát se však někdy zdánlivě o náboženství zajímal. Bylo to však jenom tehdy, kdy mohl proti němu následně zakročit a způsobit mu škodu. Příkladem byla účast nově zvoleného prezidenta Klementa Gottwalda i členů nové vlády na mši, kterou vedl arcibiskup Beran. Stanovisko Alexeje Čepičky: „*Chceme, aby katolická církev existovala, protože můžeme její moc využít ke stavbě socialismu.*“²⁷ Představitelé církve si tuto skutečnost uvědomovali, což může být například demonstrováno jejich stanoviskem²⁸: „*Křesťanství a komunismus jsou neslučitelné ideologie, které si navzájem odporují, a proto je jejich spolupráce nemožná.*“

V roce 1949 vypukla tzv. čichošťská aféra s pohybučím se křížkem,²⁹ která byla manipulativně využita k razantnímu útoku proti katolické církvi. Jednotliví kněží byli hlídáni, na každého z nich byl veden spis církevním oddělením Národní fronty, kde o každém bylo evidováno, jestli je pro režim spolehlivý či nikoliv. Ne všichni kněží byli totiž proti režimu. Ty, které nový systém považoval za spolehlivé, se také snažil využít. Po tzv. pokrokových kněžích se chtělo, aby praktikovali pouze cyrilometodějský kult, který zahrnoval obřady v národních jazycích a měl vystupovat proti Vatikánu. Hnutí, které bylo vůči režimu loajální, se jmenovalo Katolická akce.

Nová národní církev však nevznikla. Stát naopak začal jednání s Vatikánem, a to i díky výměně na papežském stolci. Antikomunistického papeže Pia XII. (1939 – 1958) nahradil Jan XXIII. (1958 – 1963), který se snažil o jednání s Československem. K mírnému zlepšení vztahů přispělo

²⁷ „*Wir wollen die existenz der katholischen Kirche in der Weise sichern, dass wir ihren Kräfte zum Aufbau des Socialismus nutzen können.*“ In Karel, K. *Staat und Kirche in der Tchechoslowakei 1948-1952*, Stát a církev v Československu, München, Oldenbourg 1990, s. 33.

²⁸ „*Socialismus und Christentum seien gegensätzliche Ideologie und ein Miteinander beider sei auf Bauer nicht möglich.*“ In Kaplan, K. *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei. 1948-1952*, Stát a církev v Československu, München, Oldenbourg, 1990, s. 29.

²⁹ Při adventní mši se podle svědků pohyboval kříž v Čichošťské vesnici. Případ byl vyšetřován jako podvod, který měl spáchat místní farář P.J.Toufar. Který byl vězněn a vyslýchána a nejspíše na následky výslechu následně umírá. Podrobně v díle: Drašnera, F. *Čichošťský zázrak: Zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Praha, Libri 2002.

i konání II. vatikánského koncilu,³⁰ kde si Vatikán přál mít i československého zástupce. Do Vatikánu bylo vysláno dvanáct církevních hodnostářů.³¹

V roce 1960 byli v Československu celkem ve funkci tři biskupové a deset kapitulních vikářů, ostatní byli v internaci či ve vězení. Přitom ještě před deseti lety byla situace taková, že svou funkci vykonávali dva arcibiskupové a 14 biskupů. Aktivních kněží bylo 3 288 včetně řeholních, kteří ale již nepůsobili v kláštorech. Ty totiž neexistovaly. Z původních 12 tisíc řádových sester zůstalo kolem 8 tisíc řeholnic, které pracovaly v různých sociálních a zdravotních ústavech.³²

V důsledku výše popsaného postoje komunistického režimu byla tedy církev donucena přejít do ilegality a dále působila skrytě. Docházelo k tajným kněžským svěcením bez státního souhlasu i bez vědomí Vatikánu (skrytá církev). Mše svatá se sloužila v rodinách, ve vězeních, ba dokonce i v šachtách, což do této doby bylo nemyslitelné.³³

1.3.2 Řecko-katolická církev a pravoslavná církev

Nejvíce na změnu režimu doplatila řecko-katolická církev a to svým zrušením. Po roce 1968 byla sice opět obnovena, nicméně období, o kterém pojednává tato práce, bylo pro mnoho jejích věřících velmi zlé. Ještě smutnější je fakt, že se na jejím konci podílela jiná církev, kterou byla církev pravoslavná.

Řecko-katolická církev vznikla jako tzv. unie v důsledku sblížení pravoslavné církve s Římem po letech vzájemných bojů. Unie byla vyhlášena roku 1596 v Brestu Litevském. Liturgicky se tato církev přibližuje k pravoslaví, věroučně k Římu. Její zničení chápalo pravoslaví jako návrat k původní víře. Řecko-katolická církev nebyla totiž zrušena pouze u nás, ale na veškerém území,

³⁰ II. vatikánský koncil se konal v rozmezí v letech 1962-1965. Na jeho účast byli pozváni biskupové ze všech koutů světa.

³¹ Kaplan, K. *Težká cesta: Spor Československa s Vatikánem 1963-1973*. CDK, Brno 2001, s. 11.

³² Kaplan, K. *Težká cesta: Spor Československa s Vatikánem 1963-1973*. CDK, Brno 2001, s. 89.

³³ Balík, S., Hanuš, J. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. CDK, Brno 2007, s. 68.

které bylo pod přímým vlivem Sovětského svazu (například také v Rumunku, na Ukrajině atd.) V Sovětském svazu byla řecko-katolická církev taktéž zakázána a její věřící pronásledováni.³⁴

V letech 1945-1950 měla řecko-katolická církev v Československu 305 645 členů.³⁵ Farnosti se nacházely v Čechách i na Slovensku, kam pod Prešovskou správou po válce přešla i Mukačevská administrativa. Podkarpatská Rus totiž patřila již k Ukrajině a tedy k Sovětskému svazu.

Záminkou pronásledování řecko-katolických věřících byla údajně probíhající rekatolizace a jejich pomoc uprchlíkům (banderovcům) bojujícím na straně nacizmu proti bolševizmu. Roku 1950 začala akce P, která měla za úkol, co největší přestup k pravoslaví.³⁶ Vše se konalo pod dohledem policie. Následovala veřejná setkání velkých sborů kněží s věřícími, která byla organizována státní mocí na soboru v Prešově. Bylo odsouhlaseno odtržení od Říma a následné připojení k pravoslavné církvi.³⁷

Duchovní byli postaveni před volbu: buď se přihlásí k pravoslaví, nebo přijdou o vše. Pouhých 30 kněží z 320 však přestoupilo.³⁸ Gorazd udává 102 duchovních, kteří složili slib do rukou patriarchy Alexeje.³⁹ Ostatní museli opustit fary i s rodinami, někteří byli zatčeni, jiní museli odejít ze Slovenska. Tím změnila církev svůj status – již nebyla veřejná, ale utajená. Ačkoliv státní moc prezentovala jako úspěch, že všichni její věřící přešli k pravoslaví, nebyla to pravda.

³⁴ Šturák, P. *Dejiny Gréckokatolickej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Petra, Prešov 1999, s. 64.

³⁵ Vopatrný, G. *Pravoslavná cirkev v Československu v letech 1945-1951*. 3 K, Brno 1998, s. 73.

³⁶ Šturák, P. *Dejiny Gréckokatolickej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Petra, Prešov 1999, s. 97.

³⁷ Část pravoslavných věřících (převážně z Polska, Běloruska a Ukrajiny) uzavřela unii s Římem 1596 v Brestu tzv. brestská unie, uznávají papeže jako hlavu církve, zachovali si svoji liturgii slouženou v národním jazyce, kněz může být ženatý muž. V 17.století se sjednotili s Římem i pravoslavní patřící pod Rakouskou monarchii. Sídlo samostatné řeckokatolické eparchie bylo na Podkarpatské Rusi v Užhorodu (sem spadali i slovenští vyznavači)

³⁸ Šturák, P. *Dejiny Gréckokatolickej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Petra, Prešov 1999, s. 103.

³⁹ Vopatrný, G. *Pravoslavná cirkev v Československu v letech 1945-1951*. 3 K, Brno 1998, s. 86.

Jejich cesty vedly do náruče katolické církve. K obnově řecko-katolické církve došlo, jak bylo již zmíněno v úvodu této kapitoly, až v roce 1968 vládním nařízením č. 70/1968 Sb.⁴⁰

Jiný osud naopak čekal pravoslavnou církev, která dosáhla autonomie na Srbské jurisdikci, pod kterou dříve spadala. Splňovala totiž potřebné požadavky – měla dostatek věřících, nebyla ekonomicky závislá na zahraničí, měla bohosloveckou fakultu. Moskevský patriarcha tuto žádost podpořil a ani československá vláda neměla námitek. Roku 1951 se tak stala pravoslavná církev autokefální⁴¹ se slibem, že ji budou ponechány formy náboženského života, které odpovídají tradicím československého národa.⁴²

Pravoslaví na našem území však nebylo hojně zastoupeno, byť se návratem volyňských Čechů počet jeho stoupenců o několik tisíc zvedl a rozšířil se také počet farností. Navrátilci byli roztroušeni po celé republice, zejména pak v pohraničí. Byla vytvořena i nová eparchie olomoucko-brněnská.⁴³

1.3.3 Církev československá

Církev československá vznikla roku 1918. Její postavení vůči poúnorovému režimu nebylo jednoznačné. Na sněmu v roce 1947 bylo rozhodnuto: „*Je povinností církve postavit se do služeb ideálů sociálního přerodu světa ve svět nový, kde již nebude rozdíl mezi lidmi.*“⁴⁴ V červenci 1949 tak došlo například i k tomu, že bohoslužbu v kostele sv. Mikuláše navštívil i nový

⁴⁰ Tretera, R. *Nová právní situace církví a náboženských společností v roce 1950*. In Hanuš, J., Stříbrný, J. *Stát a církve v roce 1950*. CDK, Brno 2000, s. 30.

⁴¹ autokefální = samostatná

⁴² Vopatrný, G. *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945-1951*. 3 K, Brno 1998, s. 33.

⁴³ Vopatrný, G. *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945-1951*. 3 K, Brno 1998, s. 57.

⁴⁴ Kaňák, R. *Padesát let Československé církve: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká*. Praha 1970, s. 26.

prezident Klement Gottwald, kdy se jednalo se o první návštěvu prezidenta ve svatostánku Československé církve.⁴⁵

V roce 1948 se mohli ještě zástupci církve účastnit Světové rady v Amsterdamu. Nové církevní zákony nezasáhly Československou církev tak tvrdě jako církve jiné. V roce 1950 došlo k celocírkevnímu shromáždění k oslavám 30 let trvání církve. K tomuto výročí vznikla i putovní výstava, která začínala v Praze a pokračovala pak ve své pouti po celé republice.

V tomtéž roce (1950) byla zřízena samostatná Husova bohoslovecká fakulta univerzity Karlovy Praze. Posléze byla však z univerzity vyňata a přesunuta pod správu Úřadu pro věci církevní zákonem č. 58/1950 Sb. Rozšířen byl také počet diecézí. K dosavadní čtyřem přibýly ještě další dvě.

I přes poměrně kladný (alespoň navenek) vztah k režimu, byla i tato církev omezena. Styky se zahraničím nemohly být udržovány jako dříve. Církevní akce a náboženská výchova byly značně zredukovány, byť v menší míře než tomu bylo v například u církve katolické. Oficiální styk se zahraničím byl obnoven až v šedesátých letech, přičemž do zahraničí směli vycestovat nejen duchovní, ale také studenti. Duchovní péče se obnovovala a rozšiřovala jako v dobách dřívějších.⁴⁶

„Myšlenky lidí i činy nesou důsledky i poté, kdy se kvalita víry proměnila a kdy se proměnila i církev. Věřit v možnost náhlé proměny nebo proměnu vyvolat očistěním či prohloubením víry, aby přestaly důsledky minulé orientace, patří k častým iluzím církví. CČS zůstávala církví středu

⁴⁵ Urban, R. *Tchechoslowakische Hussitische Kirche, Československá církev husitská*. J.G Herder-Institut, Marburg an der Lahn, 1973, s. 160.

⁴⁶ Kaňák, R. *Padesát let Československé církve: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká*. Praha 1970, s. 34.

mezi přiznáním nutnosti společenských proměn a mezi odmítnutím konkrétního programu a radikálního provedení.⁴⁷

1.3.4 Judaismus

V roce 1947 vznikl samostatný stát Izrael, který byl uznán následující rok i československou vládou. Po skončení druhé světové války to neměli do československé vlasti navrátilí se Židé jednoduché. Obzvláště na Slovensku, kde byl antisemitismus stále živý a vracející se občany židovské víry často čekal *pogrom*⁴⁸ nebo *vyhnání*⁴⁹ zejména proto, že po svém návratu domů požadovali zpět svůj dřívější majetek. Množství Židů se tak po svých tragických zkušenostech rozhodlo pro emigraci do Izraele. Mezi lety 1948 – 1951 se vystěhovalo z Československa více než 35 000 osob židovského původu.⁵⁰ Obnoveno bylo po válce pouze 9 z původních 153 židovských obcí.⁵¹ Praxe úřadů byla stejná jako před válkou – Židé byli na hranicích okrádání o peníze, šperky nebo oblečení. Přesto vztahy s Izraelem byly přátelské, Československo dokonce dodávalo novému státu zbraně a školilo jeho vojenské piloty.

Antisemitismus byl nicméně stále živý i v nejvyšších státních sférách. Vývoj tak kopíroval předešlé události v Sovětském svazu. Vše vyvrcholilo odsouzením vysokého člena UV KSČ

⁴⁷ Kaňák, R. *Padesát let Československé církve: Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká*. Praha 1970, s. 118.

⁴⁸ Vlna antisemitismu se zvedla, jakmile se začali navracet Židé z koncentračních táborů. Během trvání Slovenské republiky vláda zařídila, aby byla transportována do koncentračních táborů většina obyvatel židovského původu. Jejich majetek byl konfiskován. Pro mnoho Slováků byl jejich návrat po válce nežádoucí, i proto, že museli majetky vracet. Existovaly určité skupiny, které vyvolávaly antisemitskou náladu a vyvěšovaly letáky s tímto tématem. Na četných místech tak došlo k pogromům (například Žilina, Komárno, Humené). Protižidovské nálady byly způsobeny i uprchlíky z Polska a Maďarska (jejichž návrat byl také nežádoucí), kteří slovensky ani česky nehovořili a jejich dorozumívající jazyk (maďarština, němčina a hebrejšтина) vyvolávala u místních obyvatel podezření a nelibost.

⁴⁹ Pro mnohé nastal jiný problém. Vlivem Benešových dekretů museli přeživším dokazovat, že nebyli maďarské či německé národnosti, což byl problém, protože se před válkou k německé či maďarské národnosti hlásili. Jinak jim hrozil odsun stejně jako všem odsunutým Maďarům a Němcům.

⁵⁰ Mlynáryk, J. *Dějiny Židů na Slovensku*. Překlad M. Pokorný, Academia, Praha 2005, s. 341.

⁵¹ Heitlingerová, A. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Přeložil D. a P. Lieblovi. G plus G, Praha 2007, s. 30.

Rudolfa Slánského a jiných veřejných činitelů židovského původu k smrti či dlouholetým rokům vězení za velezradu. Židovský původ hrál při výběru obžalovaných osob důležitou roli a taktéž byl často připomínán během procesu. I vztahy s Izraelem se dostaly na bod mrazu, byl označen za sionistickou velmoc a přísluhovače amerického imperialismu.

Spousta lidí se k židovské víře přestala hlásit ze strachu, co by to pro ně do budoucna mohlo znamenat. Velkým problémem židovských obcí byl tak hlavně nedostatek věřících, fyzicky neexistovali. Spousta před válkou fungujících obcí postupně zanikla, protože neměla členy. Synagogy potkal stejný osud jako jiné církevní stavby, buď sloužily jiným účelům, nechaly se zchátrat, nebo padly za oběť nové výstavbě (jako například stará židovská čtvrť v Bratislavě, která byla zbourána z důvodu výstavby vysokokapacitní silnice navazující na nový most). Mnoho cenných památek je proto nenávratně pryč, přestože se mohlo postupovat zcela jinak.

Změna nastala s příchodem nové generace v 60. letech. Mladí lidé se začali více zajímat také o historii Židů. Konaly se různé diskuse a přednášky. Stát byl kritizován za svoji nepřátelskou politiku vůči Izraeli.

2 Morální hodnoty, totalitní společnost a role náboženství

V této kapitole se budu zabývat morálkou jako klíčovým společenským fenoménem. Morálka je pro fungování společnosti nejen velmi důležitá, ale zároveň snadno zneužitelná k jakýmkoliv cílům jednotlivce či skupiny. Manipulace s morálkou relativizuje hodnoty, což v důsledku způsobuje, že zlo ani dobro není pro člověka dobře rozeznatelné.

První část této kapitoly jsem nazvané Morálka a morální hodnoty se pokusím o ucelený a obecný teoretický popis s ohledem na širší souvislosti a z různých úhlů pohledu. Oproti tomu ve druhé části se zaměřím na specifika socialistické morálky a společenských hodnot Třetí část se pak věnuje vztahu morálky, totality a náboženství.

2.1 Morálka a morální hodnoty

Morálka je soustava pravidel chování.⁵² Původ morálních hodnot je primárně božský. I přes negativní vztah k náboženství a všemu co s ním souvisí, si komunistický režim hrál na dozorce morálky a jejich hodnot. „*Socialistická společnost je přeci morální a žije podle stanovených společenských hodnot. Norma je pravidlo pro chování lidí, které má závazný charakter.*“⁵³ Morální norma musí být stanovena na základech společenských poměrů, jinak je nepotřebná a stojí mimo reálný život. Morálku vytváří určitá skupina, při jejím nedodržování můžou následovat sankce. Její dodržování však není vynutitelné – například na rozdíl od práva. Hodnotou je vše, co potřebujeme ke svému životu, a to i tehdy, pokud dané nepotřebujeme nevyhnutelně. Hodnotu má cokoliv – umělecká díla nebo rodičovská láska. Každá společnost si vytváří stupnici hodnot. Etické hodnoty nemají však pouze jednu podobu – záleží na situaci, při

⁵² Durkheim, E. *Sociologie a filosofie*. Přeložil D. Návrtilová, Z. Strmiska. Sociologické nakladatelství, Praha 1998, s. 49.

⁵³ Kánský, J., Machovec, M., Marušiak, M. *Morálka dnes a zajtra: O kodexe komunistickém morálky*. Vydavatelství politickém literatury, Bratislava 1963, s. 13.

kteřé se musíme rozhodovat a dodřžovat určité hodnoty. Každý jednotlivec může své rozhodnutí zdůvodnit.

Zdroj hodnot může mít několik rovin. Chapman zmiňuje rozdělení dle Van Warta na hodnotové zdroje na individuální, profesní, právní nebo hodnoty veřejného zájmu: „*Takové konflikty vyvolávají více než klasickou etickou dichotomií mezi prostředky a cíly: tj. mezi deontologickým zvažováním etiky jako spravedlivého procesu a teologickými vztahy etických ideálů. Navíc také zdůrazňují stejnou legitimitu různých hodnotových zdrojů v etickém rozhodování – hodnot, které si mohou ve speciálních souvislostech odporovat, ale které nicméně mají stejnou legitimitu pro informaci etických rozhodnutí.*“⁵⁴ Lidé se tak mohou dostat do schizofrenní situace, či hůře – do rozporu s vlastním svědomím. Jako příklad je možné uvést kněze, který se při zpovědi dozví o trestném činu, nesmí jej ale prozradit, i když ví, že se může opakovat. Jediné co může z profesního hlediska dělat, je apelovat na svědomí zločince. Nic víc podnikat nemůže, protože mu to tajemství zpovědi zakazuje. Kněz pak musí čelit sám svému svědomí. Mohl by pomoci, ale nesmí. Pravidla a normy tedy neplatí jen pro individuum a pro jeho osobní život. Vytváří si je i každá instituce. Rámec etických hodnot nesmí chybět, jinak by nastala situace, která člověka staví do pozice pouhého stroje. Uzavření mezi pouhá direktiva je pro svobodnou společnost devastující.

Morální pravidla jsou zaštitěna nějakou autoritou, dříve to byl Bůh, potažmo jeho zástupce – církve. Sekularizovaná společnost postupně odmítla „*abstraktní etický ideál*“.⁵⁵ Pro náboženskou část populace bylo však odmítnutí Boha nemyslitelné. Jeho zavržením jako autority se člověk vydává na scestí a morální život opouští. Ctnostné jednání vůči Bohu bylo pro něj nejvyšší morální hodnotou. Hodnoty si tedy společnost vytváří sama. Z toho vyplývá, že morálka v sobě zahrnuje i určitou formu povinnosti. Samozřejmě ne vše, co je morální, je povinné a naopak.

⁵⁴ Chapman, R. *Etika ve veřejné službě nového tisíciletí*. Přeložil O. Vidláková. Sociologické nakladatelství, Praha 2003, s. 141.

⁵⁵ Lipovetsky, G. *Soumrak povinnosti*. Přeložil M. Pokorný. Prostor, Praha 1999, s. 34.

Dochází k určitému omezení nás samých – musíme, někdy i proti vlastnímu pohodlí, konat dobro.

Povinnost a dobro jako charakteristiku morálky popisuje Durkheim a stanovuje její hranice: „Morálka začíná, až vazbou na společnost či na jakoukoliv skupinu. O morální jednání se tedy nemůže jednat, pokud je cílem pouze jedinec.“⁵⁶ Pro skupinu, která je složená ze samých individuí platí to samé. Jednání se musí vztahovat ke skupině jako celku, ne jenom k vlastní osobě. Skupina (společnost) se tak stává pro jedince nepostradatelnou, stejně jako jedinec pro skupinu, ve které působí.

Náboženství představuje stejný model, až náboženská společnost vytváří hodnoty. Křesťanství, islám nebo judaismus mají základy ve společenství. „Společnost se tak stává nositelem morálního kreditu a určuje, co má a nemá morální charakter,“ uvádí Durkheim.⁵⁷ Toto určení se vývojem společnosti mění. Stejná morální pravidla jako před tisíci lety nemůžou fungovat v dnešní společnosti. Dochází k určitému přizpůsobení a vývoji. Některé zásady přesto musí zůstat zachovány, neboť fakt, že se společnost mění, neznamená, že je to vždy k lepšímu.

Moderní společnost se řídí zákony a zvyky stejně jako primitivní společnosti. Platilo, že náboženství je propojené se zvyky, od kterých se nesmělo jen tak odklonit, přičemž vznikaly morální závazky. Vliv společnosti si ne vždy jedinec uvědomuje. Společnost si jej upraví dle svých potřeb. To neznamená, že člověk musí přijímat automaticky vše. Morálka se mění a pokud se tak děje mimo naše názory a zvyky, je samozřejmé, že se bouříme. Pak záleží na celé společnosti, jestli nový řád přijme, nebo naopak zavrhne. Funguje na bázi kolektivního souhlasu,

⁵⁶ Durkheim, E. *Sociologie a filosofie*. Přeložil D. Návrtilová, Z. Strmiska. Sociologické nakladatelství, Praha 1998 s. 50.

⁵⁷ Durkheim, E. *Sociologie a filosofie*. Přeložil D. Návrtilová, Z. Strmiska. Sociologické nakladatelství, Praha 1998 s. 52.

ze kterého vznikají kolektivní hodnoty. „*Pokud nejsou přijaty většinou, zanikají,*“ zdůrazňuje Clercq.⁵⁸

Vliv společnosti je neomylně silný faktor. Lidé se sice narodí s nějakým genetickým kódem a prvky morálky si nesou tedy již v sobě. Dalo by se říci, že příroda nás vybavila. Do života si vnášíme zkušenosti milionu let, tj. doby trvání člověka na světě. Ale až společnost z člověka udělá morálně jednajícího jedince, nebo naopak člověka jednajícího bez skrupulí. Každá společnost má své morální zásady, dokonce i každá malá skupina, jakou je například rodina nebo stát.

Společnost je vlastně transcendentní, přesahuje jedince ve všem. Jedinec si do života odnese jiné pojetí morálky v závislosti na svém nejbližším okolí. Některé aspekty budou důležité pro církev, na jiné pak bude klást důraz například armáda. Kněz může chtít v neděli povinnou návštěvu v kostele, zatímco rodič může považovat za morální povinnost nedělní návštěvu rodinného oběda. Je možné se domnívat, že morální jednání, by mělo vést ke konání dobra nebo by to měl být výsledek. Je těžké rozeznat morální jednání od porušení pravidel. Pokud porušíme pravidla, přijde trest. Ale u morálních pravidel by mělo fungovat něco jiného. Nechováme se dle hrozby trestu, chováme se tak, jak je žádoucí.

Při konání takového činu bychom neměli cítit jenom povinnost nebo nějaký příkaz. Každý by měl mít dobrý pocit z překonání sebe sama. Nemělo by nás hnát vědomí odměny nebo něčeho většího. Pokud zachráním lidský život s vědomím, že druhý den budu ve zprávách, je to špatně. Naší odměnou by mělo být dobrý pocit a vědomí, že jsme překonali sami sebe ve prospěch dobré věci. Sami o tom, co je morální, rozhodnout nemůžeme, právě kvůli tomu, že každý má svoji subjektivní představu. Vědomí vojáka, který zabíjí, aby jiní mohli žít, je ospravedlnitelné. Nesmí to mít ale závazný charakter (dobyvačná válka, zabíjení Židů při válečných konfliktech, civilní

⁵⁸ Clercq. B. *Náboženství a společnost*. Přeložil J. Petr, A. Rozehnal. Křesťanská akademie, Řím, 1971, s. 75.

pogromy). „*Morální život musíme spojit s náboženským životem,*“ požaduje Durkheim.⁵⁹ Morálka a náboženství jsou neoddělitelné vzájemné součásti, které se navzájem doplňují a ovlivňují. Spojuje je idea posvátnosti. Obě mají v sobě něco, co lidi přitahuje i odpuzuje. Náboženská pravidla Dekalogu jsou jasně formulována a platí dodnes. Tzv. Desatero by mělo být součástí morální výbavy každého jedince. Náboženství tak plní zásadní funkci, pomáhá udržovat společenský řád.

Morálka má dvě existence. Morálka jednotlivých lidí, kdy každý ji vnímá podle svého podvědomí a pravidel, které se jako člověk ve společenství naučil. A pak morálka společnosti, která je tvořena pravidly závaznými pro všechny její členy. Jednotlivá náboženství si vytvářejí vlastní morálku. Podle Bergsona: „*Náboženství prosazuje morálku pomocí metafyziky. Tu předchází emoce, která přechází na straně vůle ve vzdech a na straně intelektu ve vysvětlující představu. Metafyzika a morálka vyjadřuje jednu stejnou věc.*“⁶⁰

Skutečnost, že vše závisí na společenství, v sobě skrývá nebezpečí. Pokud někdo hovoří o zkaženosti civilizace, má nejspíš na mysli ztrátu morálního kreditu celé společnosti a tím pádem i jedince. Jestliže selže společnost, na kterou spoléháme, protože ona nastavuje pravidla, dochází z hlediska morálky ke katastrofě. Vláda komunistického režimu taková byla, v důsledku čehož docházelo i k přetrhání vazeb v rodinách (legitimizovala například udavačství – udání tzv. třídního nepřítele, kdy možným postihem byla smrt pro viníka a společenské odvržení celého zbytku rodiny).

Člověk je sice svobodný, ale jen do určité míry. Musí se řídit předpisy, které společnost uzákonila. Bez jejich dodržování může být jedinec potrestán či vykázán ze skupiny. Žádný člověk neexistuje sám. Ani mnich bez kontaktu s druhým člověkem, nezůstává sám. Obrací se do

⁵⁹ Durkheim, E. *Sociologie a filosofie*. Přeložil D. Návrtilová, Z. Strmiska. Sociologické nakladatelství, Praha 1998, s. 63.

⁶⁰ Bergson, H. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Přeložil J. Hrdlička. Vyšehrad, Praha 2007, s. 37.

společenství s Bohem. Již primitivní národy vnímaly společenství jako důležitou hodnotu, bez které je jedinec odsouzen k věčnému bloudění a smrti.

To se přihodilo po druhé světové válce. Mnoho lidí opustilo svoji víru, opustilo náboženství a přiklonilo se k novému společenství. Přesto si tito lidé ponechali svoji ideu morálky.

Jednání či věc mají v sobě hodnotu, podle toho jaký ideál představují či k němu směřují, resp. podle toho, co v sobě skrývají. Každý ideál má nějakou hodnotu. Ideály i hodnotový systém se mění se společností. Společnost bez ideálů nemůže fungovat. Ideál musí být proto všem srozumitelný. Jeho srovnání s předmětem či činností z něj vytvoří pro společnost hodnotu. Může se jednat o protichůdné věci, ale protože činí ideál, vystupuje do popředí jen to, co je spojuje, vše ostatní se ukrývá v pozadí.

Morální hodnotu má spravedlnost. Pokud o někom hovoříme jako spravedlivém, řadíme jej ve společenské morální hierarchii hodně vysoko. Slovo „spravedlnost“ v sobě zahrnuje kompenzaci a rovnost – „všem se měří stejným metrem“. Spravedlnost se vyvíjela stejně jako celá společnost. Dřívější starozákonní představa „oko za oko, zub za zub“, byla nahrazena jiným právním řádem. Za porušení zákona je zasloužený trest. Můžeme se zamyslet, zda dokážeme definovat absolutní spravedlnost. Je to smrt, vězení, nebo zadostiučinění pro trpící stranu?

Je v zájmu celé společnosti přisuzovat morálním pojmům autoritu. Bez toho by se nestaly závaznými a udržitelnými. Náboženství jako „morální líheň“, odkazuje k Bohu či nějaké vyšší bytosti a přeneseně tak ke konání dobra. Dobro jako takové je těžké definovat.

S křesťanstvím i judaismem došlo ve společnosti k zásadní změně myšlení a pojetí spravedlnosti. Spravedlnost nemůže být 100% – absolutní. Musí být bráno v potaz odpuštění. Odpuštění patří mezi důležitou složku v chování společnosti. Kdybychom nedokázali odpouštět, nemohla by společnost efektivně fungovat. V důsledku by člověk nemohl žít sám se sebou. Bible je plná příkladů odpuštění. Samozřejmě některá pravidla jsou jasně stanovená a při jejich překročení je definován odpovídající trest – kazuistické právo namísto práva apodiktického, kdy o trestu rozhoduje míra provinění. Máme závazky vůči sobě a hlavně vůči ostatním soukmenovcům.

Morálka zahrnuje konání i názor lidí. Mezi morálním přesvědčením a morálním chováním není vždy rovnítko, ale naopak velká mezera. Žijeme v určité vzájemné závislosti, která má několik stupňů. Závislost mezi dítětem a rodičem, mezi dospělým a státem (panovníkem či politikem). Každý vztah je jiný. Vztah v rodině je kromě potřeby tvořen i láskou, tj. láskou ke svému bližnímu. Vztah stát – občan je jiný. Stát se stará o své občany a podle toho, jak dobře to dělá, se mu lid odvděčí například ve volbách. Státník či panovník nahrazuje roli rodiče, někdy až roli rodiče – Boha. On je tím, ke kterému se člověk obrací, uctívá jej a miluje. Rozdíl mezi rodičem a panovníkem je velice podstatný. Pokud panovník zklame, je nahrazen jiným. Může se stát, že za dobu trvání průměrného života, se jich vystřídají desítky. Obzvláště ve státech, kde si své zástupce občané svobodně volí. Rodič však zůstává a během života se nemění, ani pokud svoji práci, tedy v tomto případě výchovu potomka, nedělá dobře. To může být nebezpečné i pro společnost. Odpovědnost má své hranice – tj. někde začíná a někde končí.

Společnost se během několika století zcela proměnila. Lidé si začali uvědomovat svoji svobodu.⁶¹ Ta nás ale nezabavuje povinnosti dodržovat morální i jiná pravidla – zejména nás nezabavuje odpovědnosti vůči druhým.

Podle Gidense: „*Jednotná minulost se stává celosvětovou, čas a prostor jsou opět spojovány, aby byl vytvořen společný historický rámec jednání a zkušenosti.*“⁶² S minulostí souvisí tradiční společnost, která lpí na starých symbolech a jednání. Uchovává si tak svoje tradice. Společnost ale není statická. I přes možné zábrany se mění a vyvíjí. Každá nová generace přejímá staré tradice, ale zanechává v nich svoji vlastní stopu. A tak dochází k vývoji. Pro mnohé jedince je udržení tradic důležité pro jejich vnitřní jistotu. Pokud se společnost rychle mění a jedinec nedokáže změny reflektovat, je zmatený a častěji se ve vzpomínkách vrací do zdánlivé jistoty dob

⁶¹ Cesta za svobodou byla krvavá. Ať už pokus za Francouzské revoluce 1789 nebo jakákoliv touha po svobodě vyznání což bylo spousta náboženských válek. Pro každého je svoboda něco jiného, možnost jít k volbám, zvolit si možnost mateřství či nikoliv nebo šířit své názory.

⁶² Gidens, A. *Důsledky modernity*. Přeložil K. Miller, Sociologické nakladatelství, Praha 2003, s. 26.

minulých a idealizuje si je. Tak činí i tehdy, kdy realita přítomnosti mu zcela uniká a pohled na minulost ztrácí svoji objektivitu.

Důležitým pojmem je důvěra. Jedinec důvěřuje tomu, co se děje. Důvěřuje však za předpokladu, že jeho důvěra nebyla narušena či prolomena jiným poznáním. Tento fakt lze zobecnit. Člověk věří v něco, „protože to tak je“, člověk se orientuje podle toho, k čemu dohlédne. Je udržována víra ve vědění, o kterých „laik“ nemá „*ve skutečnosti poněti*.“⁶³ Důvěra ale není vědomý akt závislosti. Je naopak bezprostřední, protože vychází z tlaku společnosti. Důvěře se učíme již od narození ve vztahu k nejbližším. S důvěrou kooperuje hlavně náboženství. Víra a důvěra je důležitou součástí. Náboženství tak vnáší pocit jistoty do lidských životů. Důvěra se vztahuje i k církevním představitelům. Je důležitá pro morální a existenční odůvodnění lidské existence, přestože může být zdrojem hrůzy nebo fascinace.

Náboženské morální hodnoty se podstatně neliší od nenáboženských hodnot. Nenáboženské morální hodnoty mají svůj původ v dobách, kdy náboženství bylo původcem morálky. Ve společnosti samozřejmě dochází k neustálému vývoji, a to ne vždy dobrým směrem. Ale právě morální hodnoty zůstávají. Jsou to například láska k bližnímu nebo svědomí.

2.2 Morální hodnoty socialistické společnosti

V této kapitole přiblížím „socialistickou“ morálku, která se jako jediná pravá v dané době od jedince oficiálně vyžadovala. Vycházím především z děla autorů Machovce, Marušiaka a Kánského, které bylo vytvořeno pro potřeby tehdejší společnosti.⁶⁴

Pro socialistickou morálku je určující úloha pracující třídy. (30) Zahrnuje hodnoty, které jsou při budování socialismu důležité (tj. odstranění vykořisťování lidí, kolektivismus, antifašismus,

⁶³ Gidens, A. *Důsledky modernity*. Přeložil K. Miller, Sociologické nakladatelství, Praha 2003, s. 81.

⁶⁴ Kánský, J., Machovec, M., Marušiak, M. *Morálka dnes a zajtra: O kodexe komunistickém morálky*. Vydavatelství politickém literatury, Bratislava 1963.

rovnoprávnost pohlaví, odstranění válečných konfliktů apod.). Na prvním místě je rozvoj socialistického společenského pořádku. Člověk se stává prostředkem i cílem. Za těchto podmínek bylo možné obhájit násilnou formu revoluce („vždyť buržoazie se chovala stejně“). Hlavním cílem je dosažení socialistického pořádku za každou cenu. „*Socialistická morálka ve shodě s marxistickým učením vidí svoje konání ve sféře společenských vztahů a ne morálního kázání. Formuje zásady lidského jednání a taktéž hledá prostředky k jejich realizaci,*“ zmiňuje Marušiak.⁶⁵

Nejdůležitější je kladný poměr k práci, ke kterému by nová morální výchova měla hlavně směřovat. Je nutné potlačit vlastní individualismus, naučit se, jak organizovat život všech a být oddaný komunistickému hnutí a jeho myšlenkám. Slovo „moralizování“ představovalo spojitost s náboženstvím a duchovním, což bylo vnímáno negativně. Pokud však šlo o třídní boj, byl tento nadřazen odporu komunismu k náboženství, a tak například boj věřícího proti pánům byl i přes náboženské souvislosti hodnocen kladně (např. Hus).

Práce je tedy nejdůležitější morální hodnotou, protože je zdrojem morální socialistické společnosti. Spousta lidských vlastností se vytváří až při pracovní činnosti: obětavost, starostlivost nebo statečnost. Práce vlastně stála u zrození všeho (včetně negativních jevů jako například zahálky, zbabělosti apod. (95)

Kolektivismus je vzájemná soudržná pomoc („jeden za všechny, všichni za jednoho“ – dalo by se říci řečí socialismu). Obhospodařování vlastního majetku podle tohoto schématu myšlení zabraňuje vykonávání veřejného společného dobra a je v rozporu s prací ostatních.

Komunistický režim se snažil v lidech vyvolat myšlenku, že on je ten, který zavedl na svět spravedlnost a správné hodnoty, protože za kapitalismu hodnotu člověka určovala výše jeho konta, výše zisku a okruh přátel.(119) Naproti tomu svědomí a osobní čest vede k ochraně

⁶⁵ Kánský, J., Machovec, M., Marušiak, M. *Morálka dnes a zajtra: O kodexe komunistickém morálky*. Vydavatelství politickém literatúry, Bratislava 1963, s. 36.

socialistického vlastnictví (materiální hodnota), realizaci společenských hodnot, naplnění smyslu života a dosažení štěstí. K tomu je cestou snaha přispět k uskutečnění komunistické společnosti (společenské předpoklady), plný a všestranný rozvoj duševních a tělesných sil v procesu úsilí o pokrok a o stále zdokonalování lidské společnosti na cestě ke komunismu. (134)

Morálka socialistické společnosti je zaměřená na práci pro kolektiv. Jednání jednotlivce muselo být ku prospěchu všech. Samozřejmě i socialistický režim převzal náboženské morální hodnoty, ale vydával je za své a jakoukoliv návaznost směrem k duchovnu se snažil potlačit.

2.3 Náboženství a socialistická společnost

Náboženství bylo společností oficiálně bráno jako zbytečné a nepotřebné. Jako něco, co je pro lidi bludem. „*Toto bludné učení, které jenom škodí lidem a neříká pravdu, se musí potlačit stůj co stůj.*“ Tak by mohl být chápán postoj režimu, který vycházel z marxismu definujícího náboženství jako fantastický, nesprávný odraz určitých skutečností v lidském vědomí.⁶⁶

Kdo se hlásil veřejně k praktikování náboženství, byl oceňován. Ve městech se víra dala skrývat jednodušeji než na venkově, kde je anonymita společnosti nízká. Stigmatizace začínala již ve škole, kdy žáci a studenti museli svoji náboženskou příslušnost zveřejnit a přihlásit se k ní.⁶⁷

Komunistický režim prezentoval náboženství jako formu boje proti třídám a jejich utlačování. Jako něco, co brání v pokroku. Ideologie pracovala s tím, že je nutné odstranit náboženské přežitky a zabránit jim, aby nově vznikaly. To se mělo stát pouze vybudováním spravedlivé a svobodné společnosti, společnosti komunistické.⁶⁸

⁶⁶ Budil, I. et al. *Náboženství v životě jednotlivce a společnosti*. Orbis, Praha 1961, s. 185.

⁶⁷ Hlavinková, L: *Socialismus jako sekularizační společnost: „Být věřící“ v době socialismu – případová studie*. In *Náboženství a politika*, č. 1. Pantheon, Pardubice, s. 66.

⁶⁸ Budil, I. et al. *Náboženství v životě jednotlivce a společnosti*. Orbis, Praha 1961, s. 186.

Círky, jako představitelky náboženského myšlení, byly zobrazovány jako společník světové buržoazie. „*Náboženská morálka byla označena za formu morálky buržoazní a maloměšťácká.*“⁶⁹ Obzvláště Vatikán byl považován za původce všemožných forem zla, které mu bylo možné přičíst. Protestantské církve na tom nebyly o moc lépe. Pro dělníky je totiž jejich ideologie příliš intelektuální a měšťácká a nedává odpovědi na otázky potřebné pro život.⁷⁰ Lidé si uchovali určitou formu domácího náboženství, o které je komunisté připravovali tím, že jim brali domov – statek.

Režim nechtěl vidět, že náboženství nepřichází pouze s teoriemi nebo spiritualitou. Círky nabízejí pomoc v oblasti sociální a pomáhají s orientací v běžném životě skrze náboženskou morálku. Režim se jal občany přesvědčovat, že vše co činí církve ze „západu“, například modlitby za trpící v našich zemích, je pouze hra. Vždyť u nás přeci žádní trpící, natož věřící, nejsou. Oficiální názor byl jasný: věřící je nepřítel, protože věřící je křesťan a křesťan je kapitalista či buržoazista – dělnická třída chce vytvořit novou lepší společnost a vše, co stojí v cestě, musí být odstraněno.

Jediným správným názorem se tak stává vědecký tzv. světový názor, který musel být zaveden jako hlavní myšlenkový názor na úkor všech ostatních. Náboženství, či cokoli s ním spojené, tak nemůže mít oficiálně místo v životech lidí. Lidem musí být jasně a trpělivě objasnováno co je dobrem a zlem dle nového morálního rámce. Heslo *kdo nejde s námi, jde proti nám* poznalo mnoho věřících a jejich rodin na vlastní kůži. Zastánci vědeckého světového názoru si však neuvědomovali, že lidé věří nikoliv proto, že jim to někdo nakázal, nebo *si musí objasnit blesk z nebe*, ale že věří proto, že náboženství jim přináší mnohem více. Spirituální prožitek, který má každý věřící jedinečný a také návod jak žít podle morálních pravidel, dle mravního zákona, které ve společnosti existují tisíce let. Nepřátelé jakéhokoliv náboženství nepřiznají, že morální náboženské hodnoty měly a stále mají vliv na plnohodnotný lidský život. Desatero bylo vnímáno

⁶⁹ Kánský, J. *Morálka a náboženstvo*. Slovenské vydavateľstvo politickej literatúry, 1961, s. 22.

⁷⁰ Budil, I. et al. *Náboženství v životě jednotlivce a společnosti*. Orbis, Praha 1961, s. 200.

kladně. V kázání na hoře (MT 5-7) viděli jen cestu vedoucí k pasivitě, individualismu, rezignace na dosažení spravedlnosti na tomto světě apod. Náboženství je tak interpretováno jako překážka v boji na tomto světě za lepší zítřek.

Jak píše Luhmann: „*Náboženství je komunikace a tedy společenský akt a odvozeně může být soukromé. Bez uvědomění se není žádná komunikace. Procesem sebeuvědomování se taktéž spoluúčastní.*“⁷¹

Skutečnost, že se člověk účastní rituálu, znamená, že jej přijímá a hlásí se k jeho obsahu jako k něčemu závaznému. Věci i místa jsou posvěcena slavením, ne naopak. Inicie znamená vstup mezi dospělé. Kladení věnců a podobné ceremonie mají znaky občanského náboženství. Člověk si zakládá na své individualitě, ale jako součást společnosti individualitou není. Chodí do práce, do škol, a neustále se tak nachází ve skupině dalších lidí.

2.4 Náboženství vs. totalitní režim

Maier zmiňuje Rohrwassera: „*Ideologie se vyznačují militantně náboženskými rysy, neboť znakem revoluční mentality bývá intenzivní víra v možnost totálního vykoupení člověka, na základě vlastních sil ne skrze boží moc.*“⁷²

Jakákoliv diktatura (patří sem komunismus i fašismus) připomíná náboženství, byť se jej sama snaží zničit nebo omezit. Vydávají se texty, které jsou považovány někdy až za svaté dogma (např. Leninovo dílo). Nepřítel režimu se likviduje jako kacíř (politické procesy), vznikají nové rituály nebo se úzkostlivě dodržují ty staré, dohlíží se na mravní čistotu občanů. Přívrženci

⁷¹ „Religion ausschliesslich als kommunikatives Geschehen auffassen. Dass auch Bewusstseinprozess mitwirken, soll in keiner Weise bestritten werden.“ In Luhmann N. Die Religion der Gesellschafts, Náboženství a společnost, Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000, s. 40.

⁷² Maier, H. *Politická náboženství*. Přeložil K. Osolsobě, CDK, Brno 1999, s. 17.

pokládají jen svoje přesvědčení za to pravé.⁷³ Mnozí se doslova obětují pro jeho výlučný charakter.

Může se skutečně mluvit o náboženství v souvislosti s politikou nebo nějakým jiným společenským hnutím? Mají hodně společného. Roli Boha zastává ve většině případů vůdce, příkladem je kult osobnosti (Stalin, Gottwald). Opěvovaná osoba se stává hlavní postavou básní, knih, písní a je brána jako nadpozemská, nedotknutelná bytost. Komunisté sice brojí proti náboženství a uctívání svatých ostatků, nicméně sami si vytvořili nabalzamované ostatky Lenina, ke kterým chodí stejně jako věřící k mrtvým ostatkům svatých. Stal se z něj *svatý ostatek*, kterému se lidé klaní.

Masový pochod na 1. máje v lidech vyvolával mystický prožitek, který je spojoval podobně jako se tomu děje při rituálu konání procesí. Zasvěcení (iniciace) a přijetí do strany je podmíněno správným třídním původem, což může vyvolávat pocit vyvolenosti. Spojit křesťanství a komunismus nelze, byť lze říci, že komunismus vlastně navazoval na rané křesťanství, kdy vše bylo společné, a všichni lidé si byli rovni – snažili se o stvoření „*království božího na zemi*.“⁷⁴ Křesťanské společenství je založeno na společné svobodné víře v jednoho boha. Komunistické společenství je založeno na přesvědčení skupiny, že ví, co je pro ostatní dobré a vnucuje jí to.

Sakralizace politiky je až novodobá záležitost. Dříve bylo náboženství propojeno s politickou mocí. Po příchodu křesťanství byla církev nadřazená státu. Obě autority si nárokovaly vládnutí pověřené přímo od Boha. Časem ale církev ztratila svoji pozici. Zpět na scéně se začíná objevovat až v poměrně nedávné době a to s příchodem revolučních hnutí, která měla své základy

⁷³ Gentile, E. *Politická náboženství*. Přeložil H. Mondeli Lhotáková, CDK, Brno 2008, s. 13.

⁷⁴ Preisner, R. *K elementární fenomenologii poúnorové doby*. In Čejka, M., Hanuš, J. Křesťané a socialismus. CDK, Brno 2008, s. 134.

v době osvícenství.⁷⁵ (Francouzská revoluce – vyžadovala se oddanost státu, občanská povinnost).

Gentile definuje politická náboženství a občanské náboženství.⁷⁶

1. *Politické náboženství si nárokuje výsadní právo na moc. Jedinci se musejí podřídít bez ohledu na volbu.*
2. *Občanská náboženství naopak svobodu jedince uznávají a koexistují s ostatními ideologiemi a tím do jisté míry dovolují pluralitu názorů.*

Lidé s náboženstvím žili od počátku, a proto jeho formu, ať je jakákoliv, potřebují. Chtějí se k němu nebo k něčemu vázat, dodržovat rituály, chtějí někam patřit. Všichni ve své podstatě hledají lepší budoucnost, absolutní dobro. Proto má i komunismus svůj „*eschatologický a náboženský charakter*“.⁷⁷ Konec zlé špatné doby a očekávání nového světa, kde si všichni budou rovni.

Nejvíce se lidé obrací k totalitě po strašlivých prožitcích, po válkách. Po první světové to byl fašismus po druhé komunismus. Lidé se potřebují obracet k něčemu silnějším. Jejich předešlá víra je zklamala. Jedno náboženství vymění za druhé. Potřebují zahladit prázdno, ve kterém se jejich život odehrává. Obě světové války přivedly zpět k životu tzv. *kult mrtvých* – každoroční klanění a nošení věnců k hrobu mrtvého (neznámého) vojína, není ničím jiným.

⁷⁵ Francouzská revoluce si kladla za cíl vytvořit nový lepší svět. Věděli ale, že bez náboženství to není možné. Církevní obřady tak nahradili jinými. Vznikl kult Rozumu a kult Nejvyšší bytosti. Šlo jim hlavně o výchovu nové generace k lásce k národu a republice. Jejich představou bylo občanské náboženství.

⁷⁶ Gentile, E. *Politická náboženství*. Přeložil H. Mondeli Lhotáková, CDK, Brno 200, s. 11-12.

⁷⁷ Gentile, E. *Politická náboženství*. Přeložil H. Mondeli Lhotáková, CDK, Brno 2008, s. 13.

Totalitní režim je religiózní, pokud se snaží zvrátit oddělení moci politiky a náboženství.
„*Politické činy se neodvolávají na státopornost ale na absolutní hodnoty.*“⁷⁸

„*Ideologie se do společnosti transformuje pomocí idejí (síla a násilí), které jsou přestrojené do hodnot.*“⁷⁹

Totalitní režim si nárokuje právo na celý život člověka. Od jeho narození až do jeho smrti. Absolutní moc jde ruku v ruce s absolutním ospravedlněním. Zabití tisíce nepřátel režimu se dá vždy ospravedlnit prospěchem věci a souhlasem většiny.⁸⁰

⁷⁸ Maier, H. *Politická náboženství*. Přeložil K. Osolsobě, CDK, Brno 1999, s. 25.

⁷⁹ Clercq, B: *Náboženství a společnost*. Přeložil J. Petr, A. Rozehnal. Křesťanská akademie, Řím, 1971, s. 75.

⁸⁰ Doba Francouzské revoluce je zdárným příkladem. Gilotina vršila tisíce mrtvých za přihlížení a souhlasu davů. Francouzští revolucionáři bojovali proti starému pořádku, jak politickému, tak náboženskému. Zavedli svůj vlastní kalendář, svátky a nové rituály, které samozřejmě náboženství abstrahovaly.

3 Film

V kapitole o filmu chci přiblížit fenomén filmu, jeho vznik a taktéž jeho vliv na diváka.

3.1 Historie filmu

Film je již více než sto let součástí lidské kultury. Vše začalo roku 1896, kdy v Paříži bratři Lumiérové promítali svoje filmy divákům.⁸¹ Jednotlivé filmy měly délku trvání kolem jedné minuty. Obsah byl jednoduchý, pozorování dělnic vycházejících z továrny nebo zahradník kropící trávnik. Bratři jistě netušili, jaký fenomén nakonec vznikne z pohyblivých obrázků.

České země nezůstaly pozadu. Již roku 1896 u nás běžely první projekce. K „praotci“ původní tvorby patřil například Jan Kříženecký.⁸² S rozmachem filmového průmyslu se výroba filmů několikanásobně rozrostla. Začala vznikat stálá kina a ani lidé na venkově nezůstali ochuzeni. Existoval kočovný kinematograf, který jezdil po vesnicích a přivázel kulturu stejně jako kočovné divadlo. K největšímu nárůstu kin došlo ale až po druhé světové válce, kdy docházelo k elektrifikaci celého československého území.

Během desítek let prodělalo filmové odvětví po technické stránce mnoho úprav a změn, které dospěly až do dnešní podoby. Film se stal výrazovým prostředkem nejen pro jednotlivce, ale především nástrojem k ovlivnění skupin i celých národů, čímž vystřídal v této roli dosud dominantní tiskoviny.

⁸¹ Inspirovali se vynálezem T. A. Edisona kinetoskopem, který upravili na kinematograf (kombinace kamery a projektoru).

⁸² Kolektiv autorů. *Kronika filmu*. Fortuna Print, Praha 1995, s. 11.

3.2 Film jako médium tvořící a interpretující realitu

Film je možné nazvat „mediem lži“. Determinuje vnímání skutečného světa pravdivě či nepravdivě. Právě pro tuto svou schopnost vsugerovat iluzi pravdivosti a skutečnosti je film pro lidi tak fascinující. Plní přání uniknout tíživé životní realitě. Proto se toto médium stalo oblíbeným a hojně navštěvovaným všemi vrstvami obyvatel. Pondělíček přirovnává návštěvu kina ke spirituálnímu prožitku, kdy „*platí fenomén duchovního zaujetí podobající se mystickému prožitku.*“⁸³

Pro svoji oblíbenost a přístupnost všem se stal film nástrojem propagandy, kdy docházelo i k falšování či úpravě skutečných událostí.⁸⁴ Dal by se přirovnat k „trojskému koni“. Stejně jako pro bolševiky v Rusku byl film nepostradatelným i pro německé nacisty. Po obsazení českých zemí německými vojsky patřil film mezi jedno z prvních průmyslových odvětví, které spadalo pod přímou správu Třetí říše. Ta jej začala ihned plně využívat.⁸⁵

Ještě před nástupem televize byla návštěva kina nejčastější kulturní činností ve všech vrstvách tehdejší společnosti (bez ohledu na věk, vzdělání či náboženské vyznání). Tehdejší „zprávy“ ve formě filmových týdeníků byly promítány před každou filmovou projekcí. Společnost se tedy právě z těchto krátkých filmů dozvídala, kde se co ve světě (resp. na válečných frontách) děje – v předválečných i poválečných dobách měl velký vliv na utváření společnosti právě zpravodajský film. Lidé už jen nečetli o událostech v novinách, ale vše viděli na vlastní oči. To, co běželo na plátně, však ne vždy odpovídalo skutečným událostem. Téměř vše šlo upravit a falsifikovat (například Němci ve vnitrozemí, kteří čerpali zprávy o situaci na světových bojištích pouze z oficiálních novin a filmových týdeníků, žili dlouhou dobu v iluzi vítězství, přestože konec Třetí říše se už neodvratně blížil. Za stejně lživý může být považován obraz kolektivizace, kde se

⁸³ Pondělíček, I. *Svět k obrazu svému*. Národní filmový archiv, Praha 1999, s. 42.

⁸⁴ Každý, kdo viděl např. Ezenštejnův film *Deset dní, které otřásly světem*, konkrétně scénu dobývání carského paláce davem revolucionářů, si pak ztěžší představit událost ve skutečnosti, které se účastnilo pouze zlomek lidí.

⁸⁵ Podrobněji v díle Motl, S. *Mraky nad Barandovem*. Rybka Publishers, Praha 2006.

zemědělci nadšeně radují z kolektivní práce na právě znárodněné půdě nově založeného JZD). V některých případech se může zdát neuvěřitelné, čemu všemu byli lidé v dané době schopni a ochotni uvěřit. Právě film je ale často v daném omylu utvrdil. Je dokonalým tvůrcem iluze, která, byť i sebeneuvěřitelnější, se při častém předkládání stane v mysli oběti skutečností.

Film je klasifikován jako masové médium. Masová média však nepodporují vysílání a přijímání sdělení na obou stranách, nýbrž svou podstatou staví jednoho účastníka do role vysílatele a druhého do role příjemce. Jiráček, Köpplová to definují: „*Příjemce (skupina lidí), který má slabou sociální vazbu, tvoří masu. Vytváří se nové sociální vazby, utvrzují skupinovou identitu a pomáhají najít jedinci skutečné či domnělé místo ve společnosti.*“⁸⁶ Film je médiem trvale zaznamenaný okamžik, stává věčným a opakovatelným, a proto i dostupným všem. Médium má roli společenské a později i kulturní instituce. „*Dochází k tzv. mediaci – procesu zvyčňování, který dokáže vytvářet sociální skutečnost nového druhu, odlišné společenským postavením od skutečností, jež se staly inspirací či materiálem pro mediaci.*“⁸⁷

Každá ideologie má vlastní komplex představ, které šíří mezi své příjemce. Médium je pak prostředkem, jak některé hodnoty umocnit zatímco jiné potlačit či negovat. Užívání médií taktéž závisí na vlivu hodnot, které jsou ideologií vyznávány.

Film je médiem a potřebou mas. Film vytváří a rozšiřuje určité zavedené společenské šablony opakováním určitých hodnot, chování nebo předsudků. Napomáhá vytvářet symboly, zjednodušuje – například typizovaným charakterem postav, či jejich šablonovitým vizuálním obrazem kopírujícím společenský stereotyp. Film je médium, které do značné míry reflektuje dobu a místo svého vzniku. Vzniklé dílo bývá ovlivněno politickou situací, historickými okolnostmi, stavem společnosti a její morálky, resp. náboženským založením.

⁸⁶ Jiráček J., Köpplová B., *Média a společnost*. Portál, Praha 2003, s. 23.

⁸⁷ Jiráček J., Köpplová B.: *Média a společnost*. Portál, Praha 2003, s. 46.

„Pokud je film zatížen příliš národním charakterem či problémem, ztrácí psychologický kontakt s univerzálním publikem.“⁸⁸

Film je tedy proces promítání světa do člověka a člověka do světa. Každý autor své dílo vnímá jinak nebo může zamýšlet něco jiného, než jak je pak interpretováno divákem. Divák může vnímat film dvěma způsoby. Pokud vidí pouze to, co je na plátně (strom je strom a nic jiného) jde o objektivní zkoumání, kdy divák neočekává, že se bude vnitřně účastnit, protože dílo vnímá pouze jako estetický předmět. Naopak tvůrce si přeje vnitřně zaujatého diváka. „*Vzniká tak rozpor mezi filmovým estetickým dílem a filmem jako obrazným nástrojem poznání světa, doby, člověka a mravů.*“⁸⁹

Film můžeme pozorovat z několika perspektiv. Má několik významů:⁹⁰

- explicitní,
- implicitní,
- symptomatický.

Explicitní význam vychází z celkového pojetí filmu, které z něho jasně vyplývá. Například jasně viditelné náboženství, kdy se věřící modlí pod křížem.

Implicitní význam je skrytý v náznacích a symbolech. Například kříž visící nad domovními dveřmi.

Symptomatický význam ukazuje na hodnoty společnosti v době, ve které vznikl. Například kritika společnosti za války.

⁸⁸ Benešová, M. et al. *Film a divák*. Filmový ústav, Praha 1967, s. 19.

⁸⁹ Starý, R. *Filmová hermeneutika*, Sagittarius, Praha 1999, s. 80.

⁹⁰ Rozhovor J. I. Nielsena s D. Bordwelom. *Writing on Film Style*. Dostupný <http://www.16-9.dk/2004-11/side11_inenglish.htm> (10. 8. 2009)

Je možné se ztotožnit s některou filmovou postavou, nebo dokonce ve výsledku se zamyslet nad vlastním životem. Film je potřeba vnímat a zamýšlet se. Jedině pokud z projekce odchází divák zasažen myšlenkou nebo obrazem filmu, můžeme říci: „Ano, tento film mě zaujal.“ Tvůrce netočí jen tak něco pro zábavu, ale pro diváka. I když film zapůsobí pozitivně nebo negativně, pochopen nebo nepochopen, je to pro filmaře výhra.

3.3 Československý film

3.3.1 Poválečné období

11. srpna 1945 podepsal prezident republiky Edvard Beneš dekret o znárodnění československé kinematografie. Veškerá filmová tvorba, distribuce i kina byla v soukromém vlastnictví a během okupace byla pod přísným dozorem německých úřadů. Po válce tedy došlo k pouhému přeměrování naší kinematografie ze západu na východ (ač do této doby bylo v kinech promítáno jen minimum filmů ze Sovětského svazu, po roce 1945 se tento stav změnil).⁹¹ Při podpisu dekretu asistovali prezidentovi ministr informací Václav Kopecký a vedoucí filmového odboru, spisovatel Vítězslav Nezval.⁹² Tato transformace se neobešla bez asistence sovětských poradců. Do této doby existoval český film, který měl dlouhodobou tradici. To samé ovšem nelze říci o filmu slovenském, jehož rozvoj začal naplno až po znárodnění a stával se plnohodnotnou součástí československého filmu.⁹³

Již 17. května 1945 byl utvořen Národní výbor českých filmových pracovníků. Kinematografie spadala pod nově vytvořené Ministerstvo informací. To se snažilo o změnu celé struktury

⁹¹ Viz tabulka dovezených filmů srovnávání dovozu zahraničních filmů před válkou a v šedesátých letech.

⁹² Knapík, J. *V zajetí moci, kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha, 2006, s. 24.

⁹³ Boček, J. *Kapitoly o filmu*. Orbis, Praha 1968, s. 149.

filmového průmyslu. Stát a k tomu zřízené instituce měly výhradní právo vlastnit filmové ateliéry, vyrábět filmy, laboratorně je zpracovávat, distribuovat, promítat, dovážet i vyvážet.⁹⁴

Pro nedostatek ideologické látky i materiálu, byly vhodně dopracovány a následně dotočeny filmy, které byly ještě započaty za doby protektorátu. Zároveň se začaly připravovat projekty, které mohly vhodně reagovat na nově vzniklou společensko-politickou situaci. Očištění filmové tvorby od kolaborantů a špatně, tj. neideologicky, smýšlejících tvůrců mělo za následek nedostatek volně smýšlejících zkušených pracovníků. Mnoho lidí vstoupilo po válce do Komunistické strany a její vliv se pak také projevil ve filmových námětech. Vývoj nabral kurs podle sovětského vzoru a mladí tvůrci místo, aby se učili od zkušených domácích odborníků, kterých měla československá kinematografie mnoho, učili se od filmařů sovětských, jejichž profesní kvalita rozhodně neodpovídala ani tuzemskému předválečnému průměru.

Nedostatek mladých kvalifikovaných pracovníků se snažila vyřešit nová filmová fakulta, která vznikla coby součást Akademie múzických umění. Období mezi roky 1945 – 1948 bylo charakteristické třídním a myšlenkovým bojem. Mnoho lidí nevidělo nebo ignorovalo nebezpečí totality a aktivně se zapojovalo do budování socialismu.

Nicméně ještě do roku 1948 se ozývaly hlasy proti znárodnění kinematografie a to jak na půdě parlamentu, tak v řadách bývalých soukromých vlastníků znárodněného majetku. Únor 1948 potvrdil linii, kterou měla kinematografie již několik let nastolenu. Na dlouhou dobu se uzavřela i možnost distribuce kvalitních západních filmů. Socialistický duch prostoupil všechny oblasti společnosti.

3.3.2 Období od února 1948 do poloviny padesátých let

Nová linie měla za úkol proměnu společnosti v duchu marxisticko-leninského světového názoru a k tomu se filmová tvorba velmi hodila. Od teď již nebyl hlavním hrdinou mladý továrník, ale

⁹⁴ Purš, J. *Obrysy vývoje znárodněné kinematografie 1945-1980*. Filmový ústav, Praha 1985, s. 16.

mladý dělník bojující za práva všeho dělnictva a kolektivu proti zvlí kapitalismu. O vznik nových filmů se začal starat nový orgán, kterým byla Ústřední dramaturgie.⁹⁵

Novou společensko-kulturní linii vyjasnil Sjezd národní kultury, který se konal 10. 4. 1948. Základní úkoly vytýčil Klement Gottwald a Ladislav Štoll. Jak píše Purš: „*Základním úkolem bylo zpřístupnit kulturu a vzdělání nejširším vrstvám pracujícího lidu. Bojovat proti vlivům buržoazní ideologie a zpřístupnit vzdělání na středních a vysokých školách nejlepším žákům dělnické třídy. Samozřejmě také plná spolupráce se Sovětským svazem a ostatními lidovými státy.*“⁹⁶

Začala se stavět nová kulturní zařízení, zejména na venkově. Důraz byl kladen i na rozvoj zanedbané slovenské kinematografie. Celý znárodněný film byl soustředěn pod hlavičkou organizace s názvem Československý státní film. V této organizaci mohli pracovat jen prověřeni lidé se správným kádrovým posudkem, jakými však nemohli být starší tvůrci ovlivnění dobou minulou, neboť „*by vnášeli do díla prvky bezideovosti.*“⁹⁷ Z pohledu těchto tvůrců však šlo spíše o snahu zachovat si uměleckou tvář namísto ničení filmů ideologickým balastem za každou cenu.

V roce 1950 byla schválena rezoluce Za vysokou ideovou a uměleckou úroveň československého filmu. Tato rezoluce kriticky hodnotila ideové a umělecké nedostatky a navrhovala řadu změn. Následkem byla kádrová výměna pracovníků zejména ve Filmovém studiu Barrandov. Rezoluce stanovila úkoly, které mají vést k výchově socialistického člověka. Základ tvorby vytýčila jako ideovost, stranickost a hloubku myslitelského pohledu. Důraz byl kladen na současnou tematiku, socialistický realismus jako tvůrčí metodu, „*žánrovou pestrost a poukázala na ideové sepětí filmu s politicko-společenským děním.*“⁹⁸

⁹⁵ Klimeš, I. *Reorganizace filmové výroby po únoru 1948*. In *Iluminace*, 2003, roč. 15, č. 3(51), s. 102.

⁹⁶ Purš, J. *Obrysy vývoje znárodněné kinematografie 1945-1980*. Filmový ústav, Praha 1985, s. 25.

⁹⁷ Purš, J. *Obrysy vývoje znárodněné kinematografie 1945-1980*. Filmový ústav, Praha 1985, s. 26.

⁹⁸ Purš, J. *Obrysy vývoje znárodněné kinematografie 1945-1980*. Filmový ústav, Praha 1985, s. 27.

Pro socialistický realismus byl důležitý přerod ze zájmu o člověka na zájem o celou společnost neboli třídu. „*Umělec využívá skutečnosti ve své tvorbě a to svobodně, ale jen do té míry, kdy bude zobrazovat pravdivě a srozumitelně nejširším vrstvám.*“⁹⁹ Podle Bočka to byla léta dogmatismu a normativní estetiky podle Ždanova, která „*deformovala a nivelizovala tvorbu na úroveň unitární agitky*“.¹⁰⁰ Autoři se neměli jak vyvíjet a rozvíjet nové myšlenky, což se následně projevovalo i v jejich tvorbě. Touha tvořit správný socialistický film tak vedla ve svém důsledku k produkci snímkům nevalné kvality. Zlepšení nastalo až v šedesátých letech, než byl tento, z hlediska kvality tvorby pozitivní trend, zastaven normalizací.

Zásadní úlohu hrála všudypřítomná cenzura, kterou mělo pod patronátem ministerstvo vnitra. Roku 1953 vznikla tzv. *HSTD* (Hlavní správa tiskového dohledu).¹⁰¹ Tato organizace měla neomezenou moc. Kontrolovala vše – od knih přes gramofonové desky až k mezilidským vztahům. Na prvním místě byla ochrana obecného zájmu (cenzura se týkala i veřejných projevů, aby nebylo sděleno více, než bylo z pohledu režimu vhodné). Cenzura byla v rukou jednotlivců, kteří podle „vlastního“ úsudku nebo znalostí rozhodovali, co je závadné a co není.¹⁰²

Dalším důsledkem rezoluce byl i nízký počet vyrobených filmů. Stanovení pravidel ještě neznamená jejich plnění podle představy jejich autorů. Mladí tvůrci nesplňovali umělecké ambice a ti starší zase ideologické. Aby byla odstraněna jedna z příčin nedostatku umělecké tvorby, kterou byla dramaturgie, byla vytvořena Hlavní správa československé kinematografie.

Kulturní revoluce postavila film do nelehké pozice, což ale neznamená, že přesto nevznikaly kvalitní filmy, byť s nádechem ideovosti. Autoři se vraceli, ať už úspěšně či méně úspěšně, k literárním předlohám a k minulosti. Ve velkém se též začaly točit filmy ze současnosti řešící problémy z dnešního pohledu někdy až úsměvné a těžko pochopitelné – tématem tehdejší

⁹⁹ Kučera, J. *Jak posuzovat film in Kulturní politika*. Ústřední půjčovna filmů, Praha 1972, S. 79.

¹⁰⁰ Boček, J. *Kapitoly o filmu*. Orbis, Praha 1968, s. 142.

¹⁰¹ Milan, B. *Cenzura československého filmu a televize v letech 1953-1968*. in *Securitas Imperii*, 2003, č. 10, s. 8.

¹⁰² Knapík, J. *V zajetí moci, kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha 2006, s. 307-309.

společnosti byla např. bytová situace, kolektivizace vesnice, práce pro lepší zítřky, boj za mír apod. Hlavní ideovou myšlenkou, kterou se měli tvůrci¹⁰³ řídit, byl již zmíněný socialistický realismus,¹⁰⁴ autor musel kromě toho taktéž splňovat kritérium kladného poměru k pracujícímu lidu, k dělnictvu a socialistickému zřízení. Naopak negativní byla idea formalismu, jenž byl považován za zdroj úpadkového umění.

Josef Kopecký představu režimu vyjádřil jasně: „*Aby mohl být československý film mocnou výkonnou silou, musí své myšlenky vyjadřovat ideologicky, jasně a také umělecky přesvědčivě. Musí být pravdivý a poutavý, hluboce lidský a srozumitelný, musí strhovat a dojímat nejširší vrstvy našeho lidu, uchvacovat srdce a dojímat mysl diváků, musí naplňovat vírou ve vítězství dobra, míru a demokracie a získávat je pro uskutečnění velkého ideálu socialismu.*“¹⁰⁵

V této době se i s pořádáním festivalů českých a slovenských filmů, kde se často řešily otázky filmové tvorby a autor měl možnost konfrontovat své dílo s diváky. Dělnický divák a potažmo kritik byl spolehlivý cenzor a ničitel všeho nesocialistického. Aby se filmy dostávaly i mezi venkovský lid, pořádaly se akce typu Film na vesnici, Filmové jaro apod. Zejména na Slovensku tak díky nově vznikajícím kinosálům docházelo i elektrifikaci okolního území.

3.3.3 Druhá polovina padesátých let a léta šedesátá

U snímků vytvořených po roce 1956 byla zřejmá snaha o opravdové umění a předkládání skutečných příběhů. Slibný vývoj přerušila nová linie ve filmové tvorbě, která byla nastolena konferencí v Banské Bystrici na jaře 1959. Odsouzena zde byla veškerá kultura, která se snažila o uměleckou výpověď. Tato snaha byla kvalifikována jako revizionismus, tedy záměrný odklon

¹⁰³ Platilo to pro filmaře, stejně jako pro spisovatele nebo jiné mělce.

¹⁰⁴ Idea socialistického realismu měla vyvolávat představu skutečnosti.

¹⁰⁵ Usnesení předsednictva ÚV KSČ (duben 1950). In KSČ a československá kinematografie. Filmový ústav, Praha 1981, s. 67.

od přeepsané ideologie.¹⁰⁶ Tato demonstrace moci nebyla určena pouze filmařům, ale celé společnosti.

Vytvářet jakékoliv dílo za situace, kdy se někdo neustále *dívá tvůrci pod prsty*, je nepříjemné a demotivující. Pokud je ještě ke všemu cenzor jednostranně zaměřený, potažmo hloupý, nebo příliš dogmatický, vzniká dílo, které nemá žádnou hodnotu a je diváky zapomenuto. Jestliže je však filmové dílo vytvořeno svobodně, může být sice cenzurou posléze zakázáno, ale pokud není zničeno, svoji hodnotu obhájí i po čase před novým publikem.

Stále zřetelněji se však stupňovaly rozpory mezi kulturní obcí a politickým vedením státu. Zahraniční tvorba měla do Československa postupně snadnější přístup a byla také pozitivněji přijímána než v padesátých letech. To mělo za následek projevy různých liberálních názorů. Šedesátá léta tak byla dobou změn, které se autoři pokoušeli reflektovat. Snažili se vyjádřit nový pohled na společnost, hledali nového hrdinu a využívaly nové výrazové prostředky. Nový hrdina byl ovlivněn existencialismem (čímž ale odporoval socialistickému umění).

Hlavní správu tiskového dohledu nahradila v roce 1967 organizace nazvaná Ústřední publikační správa (ÚPS). Pod kontrolou byly snímky jak domácí výroby, tak i distribuce ze zahraničí. Dalo by se nazvat zázrakem, co vše bylo možné přes veškerou cenzorskou snahu v šedesátých letech natočit.

O způsobu tvorby v daném období, ale i pozdějším se zmínil například režisér Juraj Herz. Metodu nazývá „*bílý pejsek*“.¹⁰⁷ Spočívá v záměrném natočení scén, u kterých se dopředu ví, že neprojdou cenzorským sítem, díky nim se ale cenzor nezaměří na scény z autorského pohledu

¹⁰⁶ Žalman, J. *Umlčený film*. KMA, Brno 2008, s. 17.

¹⁰⁷ Název by měl pocházet z Werichovy hry, kdy malíř přimaluje na obraz bílého psa, který tam nepatří. Cenzor pak vidí viditelnou blbost, kterou nechá vymazat, ale ostatních důležitých rysů si již nevšimne. Rozhovor s Jurajem Herzem. Dostupný <<http://www.reflex.cz/Clanek36427.html>> (10. 8. 2009)

důležité. Samozřejmě ne vždy byla tato metoda úspěšná. Kontrola neprobíhala pouze u hotového díla. Kontroloval se technický scénář, literární scénář i hotová kopie.¹⁰⁸

Roku 1967 bylo vytvořeno Ministerstvo kultury a informací, které vypracovalo program a koncepci své činnosti. Bylo v ní zahrnuto, že kulturní rozvoj určuje Komunistická strana Československa, která vychází z koncepce:

„Československá kultura rozvíjející se na základě socialistických vztahů, musí reagovat na změny související s postupem vědeckotechnické revoluce. Socialistická kultura a umění se s hlubokým pochopením humanistických cílů socialistické společnosti stávají aktivním činitelem společenských přeměn, pomáhají zvyšovat kulturnost společenského života a vytvářet socialistický životní styl. Protože kultura v současnosti objektivně ovlivňuje a prostupuje celý život člověka, stává se jeho potřebou a nezbytností, bude třeba uměleckou tvorbu, výchovnou činnost, rozvoj informací a vytváření životního prostředí, ale i uspokojování individuálních zájmů lidí, oddech a zábavu, důsledně ovlivňovat a uvědoměle řídit.“¹⁰⁹

Po roce 1969 byly všechny dosažené změny zrušeny. Tvůrci byli vráceni zpět na jedinou správnou uměleckou cestu, cestu socialistickou. Vznikla nová vláda v čele s Gustávem Husákem. Strana se vrátila ke snaze ovládat mysl diváka.

3.3.4 Nová vlna

Během krátkého období šedesátých let filmovou tvorbu obohatilo několik tvůrců. Tzv. „nová vlna“ (nouvelle vague) byla na světě. Někteří tento úsek československého filmu nazývají „československý filmový zázrak.“¹¹⁰ Tvůrci opustili normu, která jim určovala, co a jak mají točit.

¹⁰⁸ AMV, fond 318/32-2. In Bárta, M. *Cenzura československého filmu a televize v letech 1953-1968*. In *Securitas Imperii*, 2003, č. 10, s. 27.

¹⁰⁹ Koncepce činnosti ministerstva kultury a informací, MKI 1967, s 1-2. In Purš, J. *Obrysy vývoje znárodněné kinematografie 1945-1980*. Filmový ústav, Praha 1985, s. 79.

¹¹⁰ Liehm, A.J. *Ostře sledované filmy*. Národní filmový ústav. Praha 2001, s. 34.

Naopak jejich díla jsou o jednoduchých lidských tématech jedince, jehož životní problém nesouvisí pouze s kolektivem. Naopak se cítí osamocen a neschopen ve společnosti žít.¹¹¹ Neoslavují režim. Dříve autoři museli filmem dokázat, jak se dívají na společnost a hlavně, že jsou za jedno se socialistickým názorem.

Novou vlnu předcházela tzv. „*první vlna*“¹¹² Jedná se o již zmiňované snímky vzniklé mezi léty 1956 a 1959, tedy do konference v Banské Bystrici¹¹³, kdy mladí tvůrci (například Vojtěch Jasný, František Vlácil, Karel Kachyňa, Ladislav Helge, Ján Kadár nebo Jiří Krejčík) vzešli z padesátých let měli ještě nevýhodu tuhého režimu.

Podle Liehma má zázrak nové vlny původ ve svém „nemocném hospodářství.“¹¹⁴ Více financí neznamenalo lepší filmy. Někdy naopak přemrštěný kapitál udělá z díla epickou veledílo, které lidé nechtějí navštěvovat. Tvůrci byli nuceni pracovat s málem, a právě proto si tak úspěšně počínali. Nejideálnější film je ten, který stojí málo a mnohonásobně vrátí vložené investice. Tvůrci získali kapitál a hlavně to nejdůležitější, což byla svoboda. Režim byl v určité hospodářské i ideologické krizi. Filmovou tvorbu převzali lidé, kteří v ní viděli umělecký i finanční přínos. Do této doby bylo všechno v rukou státních byrokratů, kteří uznávali jen jedno hledisko a to politické. Tím, že se změnila situace, o filmu začali rozhodovat lidé, kteří této práci rozuměli. Mladí tvůrci stejně jako ti staří chtěli tvořit umění a dostat možnost ukázat, co umějí. Všem šlo o jeden společný cíl, o kvalitní československý film.

V šedesátých letech dorůstá nová generace filmařů, která je sice ovlivněna socialistickým realismem, ale je také otevřena novým metodám a k experimentování i na půdě ideové. Docházelo k postupnému uvolňování, někteří studenti filmových i jiných škol mohli vycestovat

¹¹¹ Příkladem je hrdina filmu *Návrat ztraceného syna* (1966, Evald Schorm). Hlavní postava – mladý muž se pokusí spáchat sebevraždu, protože není schopen a také nechce fungovat ve světě lhářů a pokrytců.

¹¹² Hames, P. *Československá Nová vlna*. Přeložil T. Pekárek. PKM, Brno, 2008 s. 53.

¹¹³ *Film a doba*, 1969, roč. 15, č.7, s. 356 -360.

¹¹⁴ Liehm, A.J. *Ostře sledované filmy*. Národní filmový ústav. Praha 2001, s. 46.

na stáž do zahraničí. Nebyly to jen země socialistického bloku, ale i západního světa. Zároveň i studenti ze západu mohli přicestovat do Československa a nová západní inspirace se ve filmu projevila pozitivně.

S novými autory přišlo do filmové tvorby i zřetelné oživení. Těmito autory, kteří se objevili jako *zjevení*, byli například Miloš Forman, Věra Chytilová, Jiří Menzel a Jaromír Jireš. Začali postupně vytvářet filmy, které měly určitou vypovídající hodnotu v tom, že svým osobitým způsobem kritizovali tehdejší společenské poměry z pohledu tzv. obyčejných lidí. Ukazovali jejich běžné radosti a starosti. Společnost tyto filmy nadšeně přijala. To že nebyli režimem perzekuováni, bylo však možná i tím, že nesepsali žádný manifest ani programové prohlášení. Jen dělali to, co uměli nejlépe, točili dobré filmy.

Po nástupu normalizace byla nová vlna kritizována. Trapl ji spojoval s „*ideovou diverzí a uměleckou deformací, která má za následek zošklivit sama sebe a tehdejší řád.*“¹¹⁵

¹¹⁵ Trapl, V. *Formování psychiky diváka filmovými díly*. ÚV NF ČSR, Praha 1970, s. 10-12.

4 Analýza výskytu náboženských a morálních hodnot ve vybraných filmech

Je možné se domnívat, že není veliký rozdíl mezi náboženskými morálními hodnotami a morálními hodnotami. Rozdíl je ale jeden podstatný. Náboženské morální hodnoty mají svoje dějinné místo ve světě a jsou dobou trvání ověřeny a přijaty za své. Morální hodnoty závisující na momentální stavu konkrétní společnosti mohou být pouhým krátkodobým vyústěním požadavku své doby a mohou se rychle změnit. Každý má v sobě zakódované etické chování, které si po generace předáváme. Celé generace vyrostly v *židovsko-křesťanské* tradici. Proto i ten, kdo se nehlásí k žádné víře a náboženství zavrhuje jako přežitek, dodržuje etická pravidla dané společností a hlásí se tak ke stejné tradici. Žít podle Desatera (Ex 20,1; Dt 5,6) – kodexu přirozené etiky, která vznikla soužitím ve společnosti a stanovením si jasných pravidel, by mělo být samozřejmostí. Není to jenom Desatero ale také chování lidí mezi sebou v rodině, mezi blízkými, jedná se i o otázku svědomí – jednání dle vlastního svědomí, přestože je to v rozporu s představou většinové společnosti, která je obzvláště v době totality zdeformovaná.

Hodnotit několik desítek let staré filmy z dnešního pohledu může být zavádějící, nemusí tomu však tak být nutně. Sice mnohé situace chápeme již dnes jinak, protože se pohled společnosti změnil, jiné však zůstávají stále aktuální i po desetiletích. Nechci filmy hodnotit, pouze interpretovat to, co je možné vidět a co mohli vidět diváci i v době jejich vzniku. Jedná se tedy o mé osobní hledisko a názor.

U každého filmu uvádím v závorce rok výroby a celé jméno režiséra.

4.1 Hraný film pro děti

Pohádky jsou jednou z významných součástí československého filmu. Pohádka, ačkoliv je obecně chápána jako dílo určené dětem, nemusí být vždy určena právě nebo pouze jim. Vždyť spolu s dětmi ji většinou také shlédnou i jejich rodiče. Pohádka často reaguje skrytě i otevřeně na aktuální politické či společenské otázky a kritika do žánru patří. Nesmíme opomenout na její výchovný charakter, který utváří správné vidění světa již těm nejmenším. Její výhoda je, že děj se

odehrává v nespécifikované zemi a nejedná se o „reálný život“. Obzvláště významné místo zaujímá pohádka v kinematografii padesátých let. Vedle všech vznikajících filmů obsahujících prorežimní agitaci, působí svěže a nevině. Je to také dáno jejich tvůrci, z nich mnozí nesměli točit filmy „pro dospělé.“

Pohádka je parafrází na boj dobra a zla, které má vždy specifickou podobu např. čarodějnice, čerta, nepřejícího závistivce, hamižného správce apod. Pohádky ve většině případů obsahují komické prvky. I proto bývají spojovány se „žánrem komedie.“¹¹⁶ Obliba spočívala ve známých předlohách domácích spisovatelů: například Boženy Němcové nebo Karla Jaromíra Erbena, nebo „temnějších“ zahraničních spisovatelů – např. Hanse Christiana Andersena.

Během období, kterému se věnuje tato práce, vznikla spousta dodnes oblíbených děl: **Pyšná princezna** (1952, Bořivoj Zeman), **Byl jednou jeden král** (1954, Bořivoj Zeman), **Obušku z pytle ven** (1955, Jaromír Pleskot), **Hrátky s čertem** (1956, Josef Mach), **Dařbuján a Pandrhola** (1960, Martin Frič), **Labakan** (1956, Václav Krška), **Šíleně smutná princezna** (1968, Bořivoj Zeman) aj. Všechny již zmíněné pohádky odkazují k morálním hodnotám.

Konkrétně k náboženství jako takovému odkazuje pouze pohádka **Hrátky s čerty (1956, Josef Mach)** a to prostřednictvím postav zapšklého poustevníka, anděla nebo čerta. Jedná se o jasný odkaz na křesťanství. Tyto postavy jsou zde zobrazeny víceméně komicky.

Náboženství, ač konkrétně neuvedeno, je řešeno v každé pohádce, kde jde o boj o *hříšnou duši*. Tento boj se vede s nadpřirozenou bytostí, ve všech případech s čertem. Přítomnost čaroděje, zařikávání nebo příprava lektvarů odkazuje k blíže nespécifikovanému *pohanství*.

Pohádka **Obušku z pytle ven (1955, Jaromír Pleskot)** řeší potrestání zlého a zlodějského hostinského, který okrade majitele oslíka (dává peníze) a zázračného ubrousku (dává jídlo).

¹¹⁶ Ptáček, L., et al. *Panorama českého filmu*. Rubico, Praha 2008, s. 337.

Jako příklad propojení žánrů uvádím vítězství pohádky *Tři oříšky pro popelku* jako komedii století.

Hostinský, ač ví, že dotyčný je chudý, stejně ho okrade, čímž přivede celou jeho rodinu do svízelné situace. Z pohádky vyplývá, že krást se nemá a nechávat si vše pro sebe také ne.

Hlavní hrdina pohádky **Dařbuján a Pandrhola (1959, Martin Frič)** řeší dilema, „nezabiješ“, když podle pokynů smrtáka by Dařbuján neměl pomoci k uzdravení zlého sedláka. Boj s jeho svědomím a nejspíš i jasně nastavenými hodnotami mu však nedovolí sedláka neuzdravit. Také ví, že za provedenou službu, kterou slíbil vykonat, odměnu již dostal (pivo v řece a jitrnice na stromech pro všechny) a sliby, že je správné plnit. Tím, že však sedláka nezabije, poruší koloběh života a nese za to i následky. Smrták je poté uvězněn a nic živého nemůže zemřít. Zajímavý je i začátek příběhu, kdy Dařbuján vybírá nového kmotra narozeného dítěte mezi bohem, čertem a smrtákem. Smrt se jeví jako jediná spravedlivá, umřít musí všichni bez rozdílu.

Zajímavá je i pohádka **Labakan (1956, Václav Krška)**, jejíž děj se odehrává na neznámém místě v orientu. Příběh pojednává o chudém krejčím, který se vydává za sultánova navrátilivšího se syna. Obleče si jeho krásné drahé šaty a stane se bohatým, jak je jeho celoživotním snem. Záměrně lže a podvádí, pravého sultánova syna by dokonce nechal popravit. Vnímá pouze svoje nové postavení a život v přepychu a ani ho nenapadne, že tím může druhého zničit. Když je jeho pravá identita odhalena, čeká jej jako podvodníka trest. Vše se ukáže však jako pouhý sen, který krejčího natolik vyděsí, že si uvědomí svoji povrchnost a přijímá každodenní život krejčího bez zbytečného reptání.

Pohádkový žánr byl významný především v padesátých letech. Ačkoliv byl taktéž pod dohledem cenzury, mohl si dovolit mnohem více rozmanitosti a moralizování než jiné filmy. Nebyl sice od vlivu režimu zcela oproštěn, hlavní postava pocházela většinou z chudých poměrů, nebo právě při konfrontaci s dělnickou třídou prozřela. Nemění to ale nic na faktu, že vzniklé pohádky měly vysoký morální, výchovný i společenský kredit a proto jsou aktuální i dnes.

4.2 Hraný film pro dospělé

Náboženství či víra jsou součástí filmu poměrně často. Ne vždy musí být explicitně přítomno. Nemusí mít ve filmu žádnou roli, ale my přesto víme, že tam je. Ve většině případů bylo

zobrazováno náboženství křesťanské a židovské. Islám ani východní náboženství neměly v československém filmu, stejně jako ve většinové společnosti, místo. Ve filmech převážně vidáme představitele katolické církve, faráře s kolárkem, jeptišku nebo mnicha (poustevníka). Je to dáno jejich specifickým oblečením. Jsou jasnými symboly církve a náboženství (kolárek, sutana apod.).

Jak bylo popsáno výše, filmová díla a především jejich tvůrci byli pod dohledem přísné cenzury (tedy kromě animovaného filmu, který měl v Československu vždy vysokou úroveň – například produkce autorů Hermíny Týrlové, Jana Trnky nebo Bořivoje Zemana) a zároveň pod vlivem změn, které probíhaly v tehdejší společnosti, ať již dobrovolně a vědomě, nebo z donucení či podvědomě. Tvůrce, který chtěl tvořit, se musel přizpůsobit novým pravidlům a nárokům režimu i za předpokladu, že nevznikne kvalitní snímek.

Rok 1948 přinesl zlom, jak pro společnost, tak pro filmovou tvorbu. Ještě v roce 1948 vznikají filmy, resp. jsou dokončovány již rozpracované filmy z předchozích let, které ještě nebyly zasaženy ždanovskou doktrínou. Ždanovova teze vycházela z přesvědčení, že nejvyšší poslání umění spočívá v jeho *přímé politické a výchovně společenské funkci*.¹¹⁷ Dle této šablony vzniklo poté mnoho snímků, dnes již zapomenutých a už době svého vzniku nijak důležitých. Ke zlepšení situace dochází až po roce 1956, kdy začnou vznikat hodnotná díla s vyšší mírou objektivní kritičnosti vůči společnosti. Vrcholem tohoto trendu je pak filmová tvorba let šedesátých včetně již popsaného fenoménu nazývaného Nová vlna.

4.2.1 Historický film

Padesátá léta jsou především dobou zpracovávání historických námětů, avšak s interpretací přizpůsobenou době – tedy děl agitačních. Cílem bylo na fragmentech z národních dějin dokázat historickou nutnost vzniku nové socialistické společnosti. Historie je zde pouze klikatou,

¹¹⁷ Žalman, J. *Umlčený film*. KMA, Brno, 2008, s. 86.

nicméně nevyhnutelnou, cestou k ní. Ptáček uvádí paradox: „*Díla, která měla sloužit k odpočinku od politické propagandy, se sama stávala jejím propagátorem.*“¹¹⁸

Příkladem výše popsaného je trilogie o husitství.¹¹⁹

Jan Hus, Jan Žižka, Proti všem (1955, 1956, 1957, Otakar Vávra)

Jan Hus brojí proti církvi a chce rovnost ve společnosti. Autoři však již nezdůraznili, že Hus toužil po návratu k chudému církevnímu společenství prvotních křesťanů, dodržujících náboženské morální a společenské hodnoty a především víru v Boha. Část pojednávající o rovném společenství vzniklém v Táboře je zobrazena jako první *komunistické společenství*,¹²⁰ kde vše je společné a nikdo nic nevlastní. Všichni zde žijí dle mravního řádu, který nová společnost automaticky nastaví a je jediný dobrý. Kdo se nechce podrobit je vykázán a nechán napospas osudu.¹²¹ Dílo inspirované tvorbou Aloise Jiráska je plné patosu, v žádném případě se však nejedná o historicky pravdivou rekonstrukci. Náboženská otázka byla potlačena, církve byla zobrazena jako zlá vykořisťující instituce. Naopak vyzdvižen byl boj proti všemu německému a tedy zlému.

Filmaři udělali to, co popisuje Bertrandová: „*Filmový děj umístěný ve specifickém čase a prostoru potvrzuje již existující lidové národní stereotypy, důvěrně známé ikony a symboly potvrzující formu, ve které byly historické události zobrazeny. Historie je viděna jako událost, kterou každý zná a mezerami, která se snaží média vyplňovat.*“¹²²

¹¹⁸ Ptáček, L., et al. *Panorma českého filmu*. Rubico, Praha 2008, s. 312.

¹¹⁹ Celé toto období bylo návratem k Husitství a jeho vyzdvižení jako první revoluční hnutí. Byla znovu vybudována Betlémská Kaple. Pořádaly se různé výstavy například Husitské revoluční hnutí v Národním muzeu v letech 1953-1955.

¹²⁰ Pitter, P. *Komunismus křesťanský a komunismus politický*. In Čejka M., Hanuš, J. Křesťané a socialismus 1.díl, CDK, Brno 2008, s. 84-85.

¹²¹ Vyloučení z jakékoliv společnosti, která nás chrání, má za následek smrt.

¹²² Bertrandová, I. In Sorlin, P. *Historické filmy jako pracovní pomůcka pro historiky*. In *Iluminace*, 1995, roč. 7, č. 4 (20), s. 25.

Na dalších stránkách podrobněji zanalyzuji a popíši několik filmů, které se z mého hlediska výrazně dotýkají náboženských morálních hodnot, byť zde není náboženství explicitně přítomno. Film nemusí obsahovat náboženské prvky a stejně může obsahovat náboženské morální hodnoty. Tyto hodnoty nejsou totiž pouze spojené s náboženstvím, ale jsou zakotveny v naší společnosti. Pokud již mělo náboženství úlohu ve filmu, nebylo důležité anebo bylo zobrazeno negativně, nedůležitě nebo směšně. Všechny snímky jsou černobílé, což nebyl při výběru záměr.

4.2.2 Svědomí (1948, Jiří Krejčík)

Film začíná ukázkou šťastné rodiny – otce, matky – starající se o mladšího potomka a milujícího syna, který se ve svém otci vzhlíží. Na začátku příběhu prožívá morální dilema syn. S kamarádem zničili velikou sochu římského císaře ve škole a nepřiznali se. Přestože učitel několikrát viníka vyzývá k odpovědnosti, nemá chlapec odvahu se přiznat. Škodu tak musí uhradit celá třída.

Otec zde je představen jako morální vzor. V práci (pojišťovně) zastává vysoké místo a je ceněn pro svoji spolehlivost a odbornost. Zdůrazňuje jak se ke svým chybám stavět a nezamlčovat je. Během služební cesty, na které řeší podvod v pobočce, se však nechává svést sekretářkou. Poté, laškující s ní za jízdy autem, nedává pozor na řízení vozu a najede do dvou dětí. Jedno z nich mu zůstane pod koly. Z místa činu ujede. Doma jej přepadají výčitky svědomí. Ty jsou po zprávě o smrti chlapce ještě větší. Nakonec se rozhodne přiznat ženě, ale ta mu nedokáže odpustit nevěru. Když chlapec vyslechne potají rozhovor rodičů, je otcem zklamaný a jde se sám přiznat k rozbité soše. Nakonec to samé udělá i otec, ale k nápravám chyb je již pozdě.

Syn a otec prožívají morální muka každý jiným způsobem. Chlapec vnímá nespravedlnost trestu (kolektivní vina) skrze svoje spolužáky. Otec ví, že udělal velkou chybu, ale také ví, že může přijít o vše. Zradil ženu, syna a především sám sebe. Nakonec když poznává, jakým příkladem by byl synovi, raději udělá správnou věc. Spáchal zločin a musí přijmout zasloužený trest. Zločin se neřeší obecně, ale na konkrétním případě u daného člověka. Výčitky svědomí a úzkost se postupně stupňují. Zavinění smrti nepozorností a následné neposkytnutí pomoci vede až

k obvinění z vraždy. Tento film je příkladem náboženských morálních hodno, přestože náboženství nehraje žádnou úlohu..

Film nebyl kladně přijat, autor byl obviněn z kosmopolitismu (opaku stranické politiky internacionalismu). Cenzuře se nelíbila ani analýza pouhého jedince, protože nijak nesouvisí s budováním socialismu.¹²³ Tehdejší kritika film odsoudila za absenci třídního boje a nedůslednou kritiku maloměšťáctví a abstraktního, netřídního humanismu.¹²⁴

4.2.3 Škola otců (1957, Jiří Krejčík)

Učitel Pelikán se nechá přeložit z osobního důvodu (manželské krize) z velkého města do pohraničí. Zde je vlídně přijat místními obyvateli, dokud však nezačne vyučovat jejich děti a rozdávat známky. Zjistí, že děti nic neumí a dobré známky dostávaly jen proto, aby se starý učitel nedostal do sporu s rodiči a vedením školy. S tímto se ale učitel nechce smířit a na vysvědčení mají všichni žáci špatné známky dle svých skutečných znalostí. Rodiče to však vyčítají učiteli. Ačkoliv si postupně získává náklonnost svých žáků, šíří se o něm štvavé řeči. Vypráví se o něm, že se mstí na dětech, protože je na novém místě za trest. Nakonec se rozhodne odejít. Na schůzi s rodiči se vše vyjasní, je však již. Pelikán odjíždí s deziluzí a zklamáním. Film sice končí morálním uvědoměním si chyb, ne všichni jsou toho však schopni.

Film poukazuje na problém pokrytectví a udavačství. Rodičům nevadí, že děti nic neumí, důležité jsou pro ně pouze dobré známky. To samé platí v případě vedení školy, pro které je důležité mít dobrý průměr ve statistice, aby bylo čím se chlubit. Učitel zde není žádný hrdina, nechce se ale přizpůsobit pokřivenému a pokryteckému prostředí, které vnímá již na dětech (např. vyloučení jednoho z žáků z dětského kolektivu, protože jeho otčím je alkoholik). Učitel vnímá, co je v této společnosti špatné a přestože se snaží o nápravu, ví, že bez přispění ostatních nemůže uspět. Na konci filmu je však zřejmé, že náprava místních poměrů možná není. Jedinou spřízněnou duší mu

¹²³ Hames, P. *Československá Nová vlna*. Přeložil T. Pekárek. PKM, Brno 2005, s. 54.

¹²⁴ Film a doba, 1964, roč. 10, č. 1, s. 36-37.

je mladá učitelka. Její zájem však učiteli pouze uškodí. Ředitel na něj žárlí, což je v důsledku jeho hlavním motivem, proč se kantora, nepohodlného soka, zbavit.

Pokud by si v tomto filmu však postavy občas neřekly soudruhu, nepoznalo by se, ve které době se film natáčel. I dnes je díky nadčasovému tématu (všímavost vůči druhým, nevděk společnosti za morální chování, kritika lidské povrchnosti) při sledování filmu zřejmá jeho aktuálnost.

Kritikou i veřejností byl film přijat velmi dobře. Získal státní cenu.¹²⁵

4.2.4 Procesí k panence (1961, Vojtěch Jasný)

Film zabývající se kolektivizací vesnice, proti které se snaží vesničané bojovat. Na den příchodu agitátorů se vydají vesničané na procesí k panence Marii. Sice jej dlouho nekonali, nyní je to však vhodná příležitost, jak vyjádřit svůj postoj. Agitátoři se k nim přidávají, nicméně nemají nejmenší šanci vesničany přesvědčit. Až pohružka potrestání agitátorů za účast na procesí přiměje vesničany ke změně stanoviska a podepsání vstupu do JZD.

Vesničané vnímají potrestání za účast na procesí jako nesprávné. Aby zabránili nespravedlivému činu, vzdají se svého přesvědčení. Postaví se na obranu spravedlnosti a za záchranu bližního, vždyť procesí není nic zlého. Při pohledu na agitátory s transparenty a pak následně na členy procesí je vidět stejný zápal. Agitátoři nemají nad hlavou kříž, ale prapory socialistické společnosti – hesla, jenž jsou pro ně stejně svatá jako pro vesničany náboženská standarta. Je to hon kočky s myší, kdy je tedy nakonec myš (rolníci) chycena a podvodem přinucena ke spolupráci. Film je vůči náboženství přeci jen smířlivý a nečiní z něj blud.

4.2.5 Námestie svätej Alžbety (1965, Vladimír Bahna)

Děj se odehrává na Slovensku v době druhé světové války, konkrétně v období, kdy začali být Židé transportováni do koncentračních táborů. Hlavní hrdina Igor se zamiluje do Židovky Evy.

¹²⁵ Film a doba, 1969, roč. 15, č. 7, s. 356.

Aby ji zachránil od transportu, chce ji nechat pokřtít u místního faráře. Ten však za tuto službu žádá značný obnos peněz. Po jejich obdržení však přesto požadavek nesplní. Eva ze zoufalství utíká při nástupu k transportu z vlaku a je zastřelena.

Film poukazuje na hamižnost a antisemitismus mnohých Slováků, kteří si během války přivlastnili zabavený židovský majetek. Zloději a udavači, verbovaní do této doby nic neznamenantícím holičem, se rekrutují z řad mladých lidí, kteří za to dostávají zapláceno. Ač je mezi ně Igor také lákán, uvědomuje si zrůdnost jejich činů. Když se odmítá účastnit, je vyvržen ze společnosti svých kamarádů. Holič je nakonec Igorem zabit a umírá obklopen věcmi, o které připravil bohatého Žida.

Film je obžalobou lidí, kteří se snažili obohatit na úkor cizího neštěstí bez náznaku výčitek svědomí. Poukazuje na hamižnost a rozšířený antisemitismus v tehdejší slovenské společnosti. Postava faráře je zajímavá z hlediska úlohy zástupce katolické církve, který mohl zachránit život, nicméně tak neučinil. Zpronevěřil se tak svému poslání i víře. Setkává se s antisemitismem u svých oveček, ale nemá potřebu zakročit. Kostel se tak ze symbolu naděje stává místem zoufalství. Eva je připravena obětovat svoji identitu ve prospěch své záchrany. Udavači a pomocníci, kteří se hlásili k víře, za pomoc žádají nehorázné sumy. Někteří Židé do poslední chvíle nevěří, že přijde něco zlého. Až když je pozdě, snaží se zachránit holý život svým majetkem. Nepočítají s hamižností a nenávisť sousedů vůči svému židovskému původu a proto možnost záchrany z jejich strany je mizivá. Čin vraždy na konci snímku je již jen zoufalým vypořádáním se s tímto světem.

Filmy s tématem viny společnosti vůči židovské menšině nebyly vůbec časté. Zvláště pak odkaz na dění na území Slovenského štátu a nemilosrdné odhalení silného antisemitismu v tamní společnosti činí tento snímek

4.2.6 Obchod na korze (1965, Elmar Kloss, Ján Kadár)

Film se také odehrává v období Slovenského štátu za druhé světové války. Hlavní hrdina, truhlář Brtko, je neprůbojný a svou ženou doma neustále označován za neschopného. Díky svému švagrovi (veliteli hlinkových gard) se z něj stane tzv. „arizátor židovského obchodu“, jehož

majitelkou je stará vdova. Zjistí, že obchod stejně nefunguje, přesto však před ostatními předstírá opak. Staré vdově dělá pomocníka, protože jí nedokázal vysvětlit, co to arizace znamená. Vdova žije v uzavřeném světě a nemá potuchy, že svět kolem ní se zcela změnil a je pro ni smrtelně nebezpečný. Brtko jí chce pomoci i v okamžiku, kdy má nastoupit do transportu. Teprve v okamžiku, kdy žena spatří všechny své sousedy, jak stojí nastoupeni s kufry, identifikuje situaci jako pogrom. Vyděšenou ženu zavře Brtko do komory a ona tam umírá. On se následně ze zoufalství oběsí.

Brtko není morálním hrdinou. Je to obyčejný člověk, který si užívá svoji malost. Život promrhává. I když svým švagrem opovrhne, dokonce si z Hitlera dělá legraci, arizační dekret přijme. Vidina možného zbohatnutí je lákavá. Postupem času však zjišťuje stále více a více, jaký je jeho svět. Na jedné straně vidí svoji chamtivou ženu a její rodinu, která jej začíná respektovat až ve chvíli, kdy má přijít k penězům, na druhé straně stojí židovská komunita a obyčejní lidé, kteří si navzájem pomáhají. Jeho přítel je za náklonnost a pomoc Židům dokonce zbit a uvězněn (při zatčení musí mít kolem krku nápis bílý Žid). Při pomoci staré paní (renovuje jí nábytek) se cítí být konečně užitečným a jako někde, kde je vítaný. Veřejně ale předstírá arizaci, protože není dost odvážný na to, aby řekl pravdu, což přináší problém zejména v sobotu (na šabat se nesmí pracovat), kdy stará paní odmítá otevřít obchod. Brtko je strachy bez sebe. Bojí se, že se vše prozradí. Nakonec vyvěsí na dveře ceduli s nápisem inventura, aby každý pochopil, proč je v nežidovském arizovaném obchodě zavřeno.

Brtkova závěrečná smrt je logickým vyústěním jeho morálního a lidského selhání. Jeho svědomí je i svědomím národa, které se podílelo na transportování Židů do koncentračních táborů. Touha po vlastním státě a svobodě i přemíra nacionalismu vedla k vědomé účasti na zbavení se celé jedné části obyvatelstva. Slovenský fašistický stát zobrazuje hlavně stavba tzv. Babylónské věže, která nese nápis „*Za Boha život, za národ svobodu.*“

Režisér Ján Kadár si toto téma vybral také z důvodu svého židovského původu, jak se zmiňuje v rozhovoru s Liehmem:¹²⁶ „Byl to jeho pomník všem obětem persekuce. Chtěl řešit otázku antisemitismu, která zasáhla jeho i celou rodinu. Nechtěl poukázat na vinu jednotlivce, ale celé společnosti. Za smrt blízkých se nechce mstít, ale nechce ani zapomenout. Připomínání tragédie je nutné, protože se setkával s názorem mladých lidí, že to pro Židy za války nebylo až tak strašné. Nepochopitelné pro někoho bylo obsazení polské herečky do role židovské vdovy“

Úspěch, který film ve světě a hlavně ve Spojených státech měl (cena Oscar za nejlepší cizojazyčný zahraniční film), byl v Československu komentován jako úspěch ovlivněný židovským původem akademiků.¹²⁷ Forma antisemitismu v naší společnosti byla stále přítomna. Film byl posléze zakázán z důvodu emigrace režiséra Jána Kadára.

4.2.7 Kočár do Vídně (1966, Karel Kachyňa)

Příběh filmu, jehož výraz je založen na důmyslné práci s kamerou (snímek je natočen pro umocnění atmosféry černobíle), se odehrává v období konce druhé světové války na lesní cestě. Žena, která si na začátku filmu modlitbou dodává sílu, je čerstvou vdovou, která z donucení pomáhá Němcům. Dostane rozkaz odvézt zraněného německého vojáka do Vídně. Zraněný voják je doprovázen mladším druhem. Mladík je vystrašený a snaží se ženou komunikovat. Zraněný celou cestu kouká do korun jehličnatých stromů, které jakoby vytvářejí nepropustnou klenbu. Pro vojáka je to *symbol konce* (matka ho jako malého varovala před nebezpečným lesem). Nakonec umírá. Ženu i s doprovázejícím mladíkem najdou ráno partyzáni. Němce týrají a následně zabijí. Ženu znásilní.

Jednoduchý příběh je provázen monologem mladého vojáka a občasné odpovědi Češky. Žena, popraveného muže, má několik příležitostí oba vojáky zabít. Nikdy to ale neudělá – buď ze

¹²⁶ Liehm, A.L. *Ostře sledované filmy*. Národní filmový archiv. Praha 2001, s. 124-129.

¹²⁷ Macek, V. *Kontext vzniku - Obchod na Korze*. In *Interpretácia a film*. Asociácia slovenských filmových klubov. Bratislava 2008, s. 81.

strachu, nebo z vědomí spáchané vraždy. V jedné ze scén se s vojákem rozdělí i o chléb. Mladý voják se touží dostat domů do Vídně a chce za každou cenu pomoci i svému kamarádovi, překazí mu proto sebevraždu, kterou chce ze zoufalství vykonat. Taktéž se vyhne rozkazu, aby ženu zabil. Pocit zoufalství prostupuje celý film. Minimum dialogů je nahrazeno varhanní hudbou.

Obě postavy nejsou sice vykresleny jako zcela pozitivní, ale ve srovnání s partyzány (na paži mají bílou stuhu) vycházejí morálně jako vítězové. Film tak líčí německou otázku z jiného pohledu, než jak tomu bylo dosud – z obecně lidského hlediska. Němec není automaticky ten špatný, zde jsou jimi čeští svévolní vykonavatelé spravedlnosti. Vdova i voják jsou chyceni do pasti války, která si oběti své vybírá nelogicky, o to více pak bolestněji. Obě postavy si své udržely morální hodnoty. Nezabily a dokázaly se vzájemně pochopit a pomoci si.

Scénárista Jan Procházka chtěl vytvořit kontroverzní film, který bude napadat ideologický mýtus ve prospěch skutečných událostí.¹²⁸

4.2.8 Farářův konec (1968, Evald Schorm) a Bílá paní (1965, Zdeněk Podskalský)

Ač se jedná o dva různé filmy, mají hodně společného. Kromě hlavního představitele Vlastimila Brodského také zobrazení úlohy náboženství a církve v socialistické společnosti. Obě díla jsou hlavně satirou a kritikou socialistického vedení. V době, ve které byly filmy natočeny, si to mohli jejich autoři ještě dovolit. Následně pak čekal tato díla osud trezorových filmů. Cenzurou byly zakázány a svět jej mohl vidět až po roce 1990.

Bílá paní naráží na víru v duchy a úplatkářství úředníků. Poprask způsobí nově vybudovaný vodovod, na který jeho majitelka čekala dlouhou dobu. Vše zařídila Bílá paní, kterou o to poprosila. Z místa vodovodu se stane poutní místo. Lidé přicházejí a zapalují zde svíčky. Když

¹²⁸ Žalman, J. *Umlčený film*. KMA, Brno 2008, s. 318.

úředníci chtějí vodovod zbourat, vyžene je rozzuřený dav. Když městečko zažije více zázraků, uvěří i přesvědčení komunisté.

Památka je věta majitelky nového vodovodu: „*Proč věřit na strašidla, když máme Národní výbor.*“ Místní farář, ač sluha boží, vlastně nevěří – je přeci moderní doba. Je však úředníkem přesvědčen, že jako státní zaměstnanec věřit musí, protože je za to placený, je to jeho povolání. Lidé jsou stále věřící a moc dobře vědí, že se stačí přetvařovat. „*Film je satirickou komedií o lidech, kteří jsou bezradní ze svého okolí a zároveň se stávají i jeho aktéry.*“ Napsal Vladimír Remeš ve své recenzi.¹²⁹

Farářův konec také začíná zázrakem. Kostelník v převlečení za faráře musí pokřtít umírající dítě, které v důsledku křtu ožije. Kostelník poté odchází z města do vesnice, kde se vydává za kněze. Již jeho příjezd je alegorií, přijíždí na oslíkovi. Film celou dobu provází citáty z Bible. Lidé z vesničky jsou hodně religiózní a příchod faráře je potěší, protože touží po duchovním vedení. Modlí se například před světnicí umírající ženy otčenáš a svatba v kostele je konečně možná. Víra dokonce nahlodá i své zaryté odpůrce. Učitel, zástupce režimu, se snaží faráře zbavit. Zjišťuje, že do té doby jeho vedení poslušných oveček je ohroženo. Obviní faráře z nemravného chování na místním seníku. Ten shoří a učitel, domnívající se, že farář uhořel je nucen přehodnotit své postoje. Kostelník nakonec v náznaku ukřižování umírá se slovy: „*Proč jsem tě opustil.*“¹³⁰

Oba filmy naznačují, že lidé sice oficiálně k náboženství netíhnou (nedá se přeci vědecky vysvětlit), ale že ve skutečnosti to není pravda. Svoji víru si uchovávají a jakmile nejsou ohroženi nebo mají možnost, tak se k ní opět veřejně vrací. Naopak odpoutání od rituálů a duchovního vedení je frustruje. Nic socialistického jim tuto potřebu nahradit nedokázalo.

¹²⁹ Remeš, V. *Hrdinové naší doby*. In *Film a doba*, 1965, roč. 11, č. 10, s. 554.

¹³⁰ Mohlo by se jednat o alegorii na Ježíšův život. Příjezd do Jerusalema, pokušení, smrt.

4.2.9 Další filmy

Kromě výše popsaných filmů bych chtěla zmínit další snímky, které vykreslují náboženské morální hodnoty společnosti a jedince a mohly diváka ovlivnit, aniž by byly poplatné režimu.¹³¹

Ves v pohraničí (1948, Jiří Krejčík) vypráví o osídlování poválečných Sudet. Do vylidněného pohraničí přichází mnoho lidí různých charakterů, kteří chtějí začít nový lepší život. Velká část přichozích se rekrutuje z dobrodruhů, kteří chtějí zbohatnout, ukrást co se dá a obživa práci je neláká. Byli přesvědčeni, že z majetku po vyhnaných Němcích (museli na místě zanechat veškerý movitý majetek) se bude žít v pohodlí a bez dřiny. Někteří se neštítí při honbě za bohatstvím ani *vraždy*. Ač je dílo svým způsobem kolektivní agitací (vzájemná výpomoc při sklizni), film přesně vykresluje charaktery lidí, jejich lenost a *závist* druhým.

Daleká cesta (1949, Alfréd Radok), film vypráví o holocaustu, o transportech a chování lidí. Židovská lékařka je provdaná za muže nežidovského původu, což ji zachránilo život. Všichni její příbuzní museli do Terezína. Po zprávě, že půjdou i nežidovští partneři do tábora, se nechá dobrovolně rozvést, aby její manžel kvůli ní netrpěl, a odchází do Terezína za svými příbuznými. Ti jsou ale již všichni pryč. Stará se o nemocné a věznění přežije. Film vykresluje postupná omezení židovských občanů a ghetto se všemi jeho hrůzami. Film neodpovídal stranické linii, nedostatečně zdůrazňoval třídní boj (vůbec) a byl hned po svém uvedení stažen z promítání.

Divá Bára (1949, Vladimír Čech) je filmem natočeným dle předlohy Boženy Němcové. Bára se již od narození odlišuje od lidí ve svém okolí. Nebojí se a umí plavat v hluboké vodě. Pro vesničany to není člověk z tohoto světa. Pomoc přítelkyni stojí Báru málem život (je zavřena do

¹³¹ Všechny československé filmy je možné také najít v publikacích vydané Národním filmovým ústavem. Do této doby vyšlo 5 dílů – Český hraný film I-V. Každý je zaměřen na určitý časový úsek.

márnice, kde málem uhoří). Vesničané se bojí všeho, co neznají, nebo se odlišuje od průměru. Pravý křesťan podle nich neběhá po temných lesích. Jediným farářem jsou nabádání, aby se k Báře chovali slušně, rady však nedbají. Jedinou spřízněnou duší je myslivec, který si Báru odvádí daleko od zlých lidí.

Hra o život (1956, Jiří Weiss) popisuje zbabělost a hrdinství. Obě stránky zosobňují manžel a jeho žena. Muž nedokáže najít odvahu pomoci člověku, který mu za podobné situace pomohl. Dokonce po něm převezme jeho místo ředitele. Na sbírku pro rodinu uvězněného nepřispěje, jeho žena to musí udělat tajně. Manželka se poté zaplete aktivně do odboje, aniž by to manželovi řekla, protože ho nechce vystavit nebezpečí. Muž svojí ženě nevěří a její časté chození ven ho utvrzuje v podezření na její nevěru. Najme si soukromého detektiva, který má dodat důkazy. Jeho matka ho přemlouvá k rozvodu. Ani při zatýkání manželky gestapem (na udání detektiva) není schopen prohlédnout svůj omyl a svoje chování. Naopak se zachová jako nejhorší zbabělec.

Vlčí jáma (1957, Jiří Weiss) je snímkem natočeným dle předlohy dle Jarmily Glazarové. Starší žena má za muže mladšího muže v 19. století na malém městě. Manželství je bezdětné, a proto u sebe nechávají svoji schovanku. Žena je majetnická a až příliš dusí okolí svojí láskou a komandováním. Muž se zamiluje do děvčete, které lásku opětuje. On ale není schopen řešit vzniklou situaci a odjíždí. Tak řeší své veškeré problémy. Prostředí maloměsta je pokrytecké a pomlouvачné. Žena nakonec umírá, ale pouto mezi dívkou a již svobodným mužem nevzniká.

Páté kolo u vozu (1958, Bořivoj Zeman) popisuje vztahy mezi několika generacemi. Rodiče moc pracují a nevěnují se dětem. Babička dělá doma spíše služku. Protože si na to všichni zvykli, nepřijde jim to divné. Zklamaná odchází a až po té si rodina uvědomí, jak moc jim chybí.

Morálka paní Dubské (1958, Jiří Krejčík) je filmem podle divadelní hry Galiny Zapolské. Děj se odehrává na přelomu století. V bohaté rodině vládne tvrdou rukou matka. Na všech vidí jen to špatné. Nevidí ale, že její syn hýří po nocích a propíjí peníze, které nemá. Syn nakonec svede služku pod záminkou lásky a jako naschvál matce si ji chce vzít, protože je těhotná. Nedokáže se ale vzdát svého pohodlného života. Matka by takovou ostudu nevydržela a nabídne dívce raději odstupné, ta odchází. Jedině jedna z dcer se s ní vroucně loučí. Všichni ostatní se vrací ke svému marnotratnému životu.

Romeo, Julie a tma (1959, Jiří Weiss), film podle předlohy Jana Otčenáška. Julie – Hanka utíká z transportu. Pomůže jí Romeo – Pavel a skryje ji v dílně i přes riziko odhalení, které by vedlo ke smrti všech včetně jeho blízkých. Během doby skrývání se mezi nimi vyvine citový vztah. Možnost odhalení je neustále přítomna i díky udavačským sousedům. Pro oba dva je situace samozřejmě značně psychicky náročná. Hanka ve strachu jednou v noci utíká a je zastřelena, protože platí zákaz vycházení.

Vyšší princip (1960, Jiří Krejčík) je film podle námětu podle Jana Drdy. Odehrává se za protektorátu. Maturanti přimalují Heidrichovi oslí uši, za což je někdo ze třídy udán. Všichni tři jsou zatčeni a čeká je poprava. Na jejich záchranu se postaví učitel latiny, lpící na morálce a správné latině. Osobně oroduje u velitele SS, který mu slíbí pomoc. Než si však vzpomene, jsou chlapci popraveni. Profesor pak druhý den ve třídě obhájí vraždu tyrana (Heidricha) „vyšším principem,“ i když ví, že jej může udat ten samý člověk, který udal své spolužáky. Profesor je konfrontován se zlem, proti kterému nemůže jinak bojovat.

Ďáblova past (1961, František Vlácil) je historický film. Je několik let po třicetileté válce a probíhá rekatolizace. Na pomoc proti mlynáři, který vnímá přírodu a dokáže odhadnout její jevy, je přivolán kněz. Ten uzná mlynáře jako nebezpečného a chce se ho zbavit. Postupně se

dozvídáme, že mlynář je i skrytým vyznavačem Jednoty Bratrské. Poté co předpoví zkázu nové stodoly (stojí na špatném podkladu) vydá se jej kněz i místodržící uvěznit. Při tom umírají ve zhroutené jeskyni. Mlynář mizí neznámo kam.

Boxer a smrt' (1962, Peter Solan) je film z prostředí koncentračního tábora. Jeden z vězňů, jménem Kominek, chycených při útěku z tábora má štěstí. Velitel zjistí, že boxuje a daruje mu život za boxování s ním. Na začátku je to nerovný boj zesláblého vězně a silného SS mana. Také spoluvězni mu nejdříve nevěří a je jim podezřelý, kde bere jídlo. Kominek časem a tréninkem zesílený a popoháněný mstou nakonec velitele ztluče. Několikrát jsme svědky záběrů na komíny a černý dým. Tak také skončí boxerův rádce a přítel. Velitel nechá boxera utéci se slibem, že za jeho útěk nebudou potrestáni ostatní (1 uprchlík = 40 životů), jak je běžné. Když zjistí pravdu, že byl oklamán a slyší sirénu vyhlášeného poplachu, rozhodne se pro návrat. „Nabytá svoboda na úkor životů ostatních, není svobodou.“

Transport z ráje (1962, Karel Brynych) je film z terezínského ghetta. Aby mohla přijet návštěva z Červeného kříže, vytvoří se z Terezína „ráj.“ Děti si hrají, mají co jíst, hraje hudba. Vše je překaženo vyvěšeným transparentem. Za trest musejí následující den všichni do transportu na východ. V předvečer každý prožívá svůj smutek a strach po svém. Předseda rady starších alespoň jednou prokáže odvahu a odmítá podepsat vražedný seznam. Podepíše ho však za něj někdo jiný. Nakonec umírá i autor transparentu. Všichni druhý den odjíždí na cestu do vyhlazovacích táborů.

Smrt si říká Engelchen (1963, Kadár, Kloss), film je natočen podle předlohy Ladislava Mňačka. Na konci války vzpomíná zraněný partyzán Pavel na předešlé útrpné roky a boje s Němci. Vzpomíná na padlé druhy, na vypálenou horskou vesnici, kde se skrývali. Trápí ho svědomí, že zůstal naživu, zatímco ostatní ne.

Až přijde kocour (1963, Vojtěch Jasný) je pohádkovým příběhem popisujícím odhalení pokrytecké společnosti pomocí kouzelných brýlí. Kocour vidí různě barevné lidi – šediví jsou zloději, fialoví jsou nevěrní apod. Kocour je unesen zlými lidmi a až na nátlak dětí, kteří na protest utíkají, je zachráněn. Jde o kritiku společnosti, která ze sebe dělá lepší, než jakou je.

A pátý jezdec je strach (1965, Zbyněk Brynych) dle H. Bělohradské je snímkem o židovském lékaři, který nesmí vykonávat své povolání. Neví, co se životem a co zlého jej čeká. Pomůže sousedovi, který ukrývá zraněného odbojáře. Operuje ho a sežene i léky. Jsme konfrontováni s lidmi, kteří tuší svůj zánik. Každý reaguje jinak. Po anabázi s léky se vrací hlavní hrdina jako jiný člověk. Když odbojáře někdo z domu udá, je již lékař se svým údělem smířen.

Já, spravedlnost (1967, Zdeněk Brynych) je psychologické drama. Český lékař je unesen roku 1946 do zahraničí do sanatoria. Později zjistí, že se jedná o pevnost, kde je držen Hitler, který měl údajně spáchat sebevraždu. Hitler má být souzen a potrestán soudcem z řad bývalých SS. Soudci si s ním hrají a týrají jej. To se lékaři nelíbí, protože podle jeho přesvědčení by měl být souzen v Norimberku jako ostatní zločinci. Nakonec mu píchne smrtící injekci, poté sám umírá. Film řeší otázku samovolných soudců, tedy kdo a jakým způsobem má právo brát spravedlnost do vlastních rukou.

Údolí včel (1967, František Vlácil) je historický film z raného středověku. Malý Ondřej je poslán k Německým rytířům, poté co jej otec na své svatbě skoro přizabije. Život v řádu je asketicky tvrdý, plný odříkání a modliteb. Dokud neutekl jeden z členů řádu, Ondřej na domov ani nepomyslel. Touha vrátit se domů je však najednou velká. Vrací se zpět k nyní již ovdovělé nevládní matce. Po jeho stopách se vydává rytíř Armin a zároveň Ondřejův přítel, aby jej přivedl zpět. Macecha je stále mladá a mezi ní a synem vznikne milostný vztah. Armin vdovu zabije, za

což jej Ondřej nechá roztrhat psy. Poté se vrací zpět k řádu, i když ví, že jej čeká smrt. Zabil svého druha a to je neodpuštělné. Na jedné straně je zde dogmatický rytíř a na druhé touha po svobodě a po životě. Sílu vyprávění umocňuje černobílá kamera a prostředí, ze kterého dýchá středověk s jeho rituály.

Všichni dobří rodáci (1968, Vojtěch Jasný) je jedním z tzv. trezorových filmů. Líčí snahu o kolektivizaci jedné vesnice. Děj začíná po válce, kdy mnoho lidí vnímá dobu jako nový začátek. Komunistům jsou nápomocni i sedláci, ale jsou to ti, kteří sami na svém neumí hospodařit. Největší sedlák je vyhnán a lidé začínají brojit proti změnám. Když žádá vysvětlení farář, je zatčen a následně i další sedláci. Místní funkcionáři se chtějí obohatit, ale hospodařit neumějí a obecní majetek chátrá. Jeden ze sedláků se neustále utápí výčitkami vůči své židovské ženě, se kterou se rozvedl, a ona pak zemřela v koncentračním táboře. Sedláci nechtějí podepsat vstup do JZD, dokud nepodepíše sedlák František, který se těší veliké úctě. Ten odmítá a stává se příkladem pro ostatní. Uteče z pracovního tábora skoro umírající. Ani poté nechce podepsat a musí zpět. Když se po čase vrací do vesnice, zjišťuje, v jakém špatném stavu jsou statky pod správou JZD. Nakonec vstoupí, aby pomohl vrátit hospodaření do původního stavu. Upracuje se však k smrti. Kritika kolektivizace, neschopnost komunistického vedení a jejího pokrytectví dala vzniknout výbornému filmu.

4.3 Rejsřík uvedených filmů

A pátý jezdec je strach, režie Zbyněk Brynych, rok 1965, 100,min, Československo.

Hrají: Miroslav Macháček, Jiří Adamíra, Ilja Prachař.

Až přijde kocour, režie Vojtěch Jasný, rok 1963, 101 min, Československo.

Hrají: Jan Werich, Emília Vašáryová, Vlastimil Brodský.

Bílá paní, režie Zdeněk Podskalský, rok výroby 1965, 93 min, Československo.

Hrají: Vlastimil Brodský, Eva Kačírková, Josef Bek.

Boxer a smrt', režie Peter Solan, rok výroby 1962, 110 min, Československo

Hrají: Štefan Kvietik, Gerhard Gorchold.

Byl jednou jeden král, režie Bořivoj Zeman, rok výroby 1954, 88 min, Československo.

Hrají: Jan Werich, Vlasta Burian, Milena Dvorská.

Daleká cesta, režie Alfréd Radok, rok výroby 1949, 100 min, Československo.

Hrají: Otomar Krejča, Blanka Waleská, Zdeňka Baldová.

Dařbuján a Pandrhola: režie Martin Frič, rok výroby 1959, 77 min, Československo

Hrají: Jiří Sovák, Rudolf Hrušínský st., Václav Lohniský.

Divá Bára, režie Vladimír Čech, rok výroby 1949, 73 min, Československo.

Hrají: Vlasta Fialová, Jana Dítětová, Jaroslav Vojta.

Ďáblova past, režie František Vlácil, rok výroby 1961, 87min, Československo.

Hrají: Vít Olmer, Vítězslav Vejražka, Miroslav Macháček.

Hra o život, režie Jiří Weiss, rok výroby 1956, 101 min, Československo.

Hrají: Vlasta Chramostová, Karel Höger, Zdeněk Dítě.

Hrátky s čerty, režie Josef Mach, rok výroby 1956, 100 min, Československo.

Hrají: Josef Bek, Alena Vránová, František Smolík.

Farářův konec, režie Evald Schorm, rok výroby 1968, 95 min, Československo

Hrají: Vlastimil Brodský, Jan Libíček, Vladimír Valenta.

Já, spravedlnost, režie Zdeněk Brynych, rok výroby 1967, 88 min, Československo.

Hrají: Karel Höger, Jiří Vršťala.

Jan Hus, režie Otakar Vávra, rok výroby 1954, 127 min, Československo.

Hrají: Zdeněk Štěpánek, Karel Höger.

Jan Žižka, režie Otakar Vávra, rok výroby 1955, 104 min, Československo.

Hrají: Zdeněk Štěpánek, Vlasta Matulová.

Labakan, režie: Václav Krška, rok výroby 1956, 72 min, Československo/Bulharsko.

Hrají: Eduard Cupák, Dana Medřická, Karel Fiala.

Kočár do Vídně, režie: Karel Kachyňa, rok výroby 1966, 76 min, Československo.

Hrají: Iva Janžurová, Jaromír Hanzlík, Luděk Munzar.

Morálka paní Dubské, režie Jiří Krejčík, rok výroby 1958, Československo.

Hrají: Zdenka Baldová, Vladimír Ráž, Marie Tomášová.

Námestie svätej Alžbety, režie Vladimír Bahna, rok výroby 1965, 85 min, Československo.

Hrají: Emília Vašáryová, Bronislav Křížan.

Obušku z pytle ven, režie Jaromír Pleskot, rok výroby 1955, 88 min, Československo.

Hrají: Ladislav Pešek, Josef Beyvel.

Obchod na korze, režie Elmar Klos, Ján Kadár, rok výroby 1965, 128 min, Československo.

Hrají: Jozef Kroner, Ida Kaminská.

Páté kolo u vozu, režie Bořivoj Zeman, rok výroby 1958, 90 min, Československo.

Hrají: Miloš Nedbal, Vlasta Fabiánová, Zdeňka Baldová.

Procesí k panence, režie Jasný Vojtěch, rok výroby 1961, 82 min, Československo.

Hrají: Josef Kemr, Václav Lohniský, František Filipovský.

Proti všem, režie Otakar Vávra, rok výroby 1956, 113 min, Československo.

Hrají: Zdeněk Štěpánek, Jan Pivec.

Pyšná princezna, režie: Bořivoj Zeman, rok výroby 1952, 88min, Československo.

Hrají: Vladimír Ráž, Alena Vránová.

Rome, Julie a tma, režie Jiří Weiss, rok výroby 1959, 92 min, Československo.

Hrají: Dana Smutná, Jan Mistrík.

Smrt si říká Engelchen, režie Jan Kadár, Elmar Klos, rok výroby 1963, 129 min, Československo.

Hrají: Jan Kačer, Vlado Müller, Eva Poláková.

Svědomy, režie Jiří Krejčík, rok výroby 1948, 101 min, Československo.

Hrají: Luboš Nedbal, Bohuš Záhorský, Marie Vášová.

Transport z ráje, režie Zbyněk Brynych, rok výroby 1962, 93 min, Československo.

Hrají: Zdeněk Štěpánek, Ilja Prachař, Ladislav Potměšil.

Údolí včel, režie František Vlácil, rok výroby 1967, 96 min, Československo.

Hrají: Petr Čepek, Jan Kačer, Věra Galatíková.

Ves v pohraničí, režie Jiří Krejčík, rok výroby 1948, 89 min, Československo.

Hrají: Jan Pivec, Rudolf Hrušínský st., J.O, Martin.

Vlčí Jáma, režie Jiří Weiss, rok výroby 1958, 92 min, Československo.

Hrají: Jiřina Šejbalová, Jana Brejchová, Miroslav Doležal.

Vyšší princip, režie Jiří Krejčík, rok výroby 1960, 102 min, Československo.

Hrají: František Smolík, Ivan Mistrík, Jana Brejchová.

Všichni dobří rodáci, režie Vojtěch Jasný, rok výroby 1967, 114 min, Československo.

Hrají: Radoslav Brzobohatý, Waldemar Matuška, Ilja Prachař.

Závěr

Diplomová práce s názvem Náboženské morální hodnoty v Československém filmu v letech 1948 – 1968 se zabývá proměnou hodnot ve společnosti a jejich zobrazení ve filmu. Pro lepší pochopení problematiky jsem popsala osudy několika vybraných církví v daném období a úlohu náboženství a podobu morálky v socialistické společnosti.

Snažila jsem se nalézt odpověď na otázku, zda filmy s touto tematikou mohly být natáčeny a společnost jimi být ovlivněna.

Náboženství se stalo pro nový režim nepohodlným, a proto se jej snažil vymítit ze života věřících. Film jako vlivné medium byl pod dohledem státních orgánů. Přesto vznikaly filmy, které náboženské morální hodnoty obsahují. Ve své analýze jsem došla k závěru, že i přes veškerý státní dohled a snahu náboženství a cokoliv s ním spojené ze společnosti odstranit, vzniklo během sledovaných dvaceti let mnoho snímků, které náboženské morální hodnoty obsahují a mohly být veřejně promítány.

Asi nejčastěji se morální hodnoty objevují ve filmech, které řeší společenskou problematiku nebo se týkají válečných konfliktů. Konkrétně ve filmu Svědomí, řeší hrdina neúmyslné zabití a nevěru. Snímky z období Slovenského státu jsou naopak zaměřeny na vztah Slováků a Židů a na antisemitismus, kterým se tehdejší společnost vyznačovala. Poukazují, že přesto se v této době našli jedinci s vysokým morálním kreditem. Toto zobrazují například filmy Obchod na korze a Namestie svätej Alžbety.

Z hlediska sledovaných jevů byla obzvláště zajímavá léta šedesátá, kdy došlo k částečnému společenskému „tání“ a uvolnění státního dohledu. Mohl vzniknout například film Farářův konec, který poukazuje na potřebu duchovního vedení, které lidem chybí.

Mnohé z filmů, které jsem analyzovala v této práci, byly pro svou morální sílu a kvalitu oceněny zahraničními cenami. Přesto byly po nástupu normalizace zakázány a uloženy z různých důvodů do trezoru a na dlouhá léta zmizely z povědomí diváků.

Summary

My diploma work called Religious Moral Values in the Czechoslovak Film in 1948 – 1968 deals with the transformation of values in the society and with their performance in the movie. For better understanding I have described the lot of several selected churches in the certain period and the role of religion and the form of morality in the socialistic society.

The religion became inconvenient for the new establishment and therefore it tried to efface it from the worshippers' life. The movie like the influential medium was under the state authority supervision. Nevertheless films including religious moral values arose.

I have chosen several films which I am more describing and analysing here. From the aspect of monitored phenomena the 60's were especially interesting. Then there was the partial social "thaw" and the state supervision became weaker. Many of those films, that I have analysed in my thesis, got award abroad for their duality and moral potency. Nevertheless they were forbidden and put into the safe after the beginning of normalization. They disappeared from the awareness of the audience for many years.

Použitá literatura

BALÍK, S., Hanuš, J. *Katolická církev v Československu 1945-1989*. CDK Brno 2007. ISBN 978-80-7325-130-7

BARTOŠEK, L. *Náš film: Kapitoly z dějin (1896-1945)*. Mladá Fronta, Praha 1985. ISBN neuvedeno

BÁRTA, M. *Cenzura československého filmu a televize v letech 1953-1968*. In *Securitas Imperii*, 2003, č. 10. ISBN 80-86621-01-4

BENEŠOVÁ, M. et al. *Film a divák. Filmový ústav*, Praha 1967. ISBN neuvedeno

BERGSON, H. *Dva zdroje morálky a náboženství*. Přeložil J. Hrdlička. Vyšehrad, Praha 2007. ISBN 978-80-7021-792-4

BOČEK, J. *Kapitoly o filmu*. Orbis, Praha 1968. ISBN neuvedeno

BUDIL, L., et al. *Náboženství v životě jednotlivce a společnosti*. Orbis, Praha 1961. ISBN neuvedeno

Bible, český ekumenický překlad, Česká biblická společnost, Praha 2006. ISBN 80-85810-42-5

DRAŠNERA, F. *Čihošťský zázrak: Zpráva o P. Josefu Toufarovi*. Praha, Libri 2002. ISBN 80-7277-143-4

CLERCQ, B. *Náboženství a společnost*. Přeložil J. Petr, A. Rozehnal. Křesťanská akademie, Řím, 1971. ISBN neuvedeno

DURKHEIM, E. *Sociologie a filosofie*. Přeložil D. Návrtilová, Z. Strmiska. Sociologické nakladatelství, Praha 1998. ISBN 80-85850-57-5

GENTILE, E. *Politická náboženství*, Přeložil H. Mondeli Lhotáková, CDK, Brno 2008. ISBN 978-80-7325-153-6

- GIDENS, A. *Důsledky modernity*. Přeložil K. Miller, Sociologické nakladatelství, Praha 2003. ISBN 80-86429-15-6
- HAMES, P. *Československá Nová vlna*. Přeložil T. Pekárek. PKM, Praha, 2008. ISBN 978-80-7309-580-2
- HAVELKA, J. *Československé hospodářství 1956-1960*. Čs.filmový ústav, Praha 1974. ISBN neuvedeno
- HEITLINGEROVÁ, A. *Ve stínu holocaustu a komunismu: Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Přeložil D.a P.Lieblovi. G plus G, Praha 2007. ISBN 978-80-86103-97-6
- CHAPMAN, R. *Etika ve veřejné službě nového tisíciletí*. Přeložil O. Vidláková. Sociologické nakladatelství, Praha 2003. ISBN 80-86429-14-8
- JIRÁK J, Köpplová B., *Média a společnost*, Portál, Praha 2003. ISBN 80-7170-697-7
- KAŇÁK, R. *Padesát let Československé církve*. Husova československá evangelická fakulta bohoslovecká. Praha 1970. ISBN neuvedeno
- KÁNSKÝ, J., Machovec, M., Marušiak, M. *Morálka dnes a zajtra: O kodexe komunistickém morálky*. Vydavatelství politickém literatury, Bratislava 196. ISBN neuvedeno
- KÁNSKÝ, J. *Morálka a náboženstvo*. Slovenské vydavateľstvo politickej literatury, 1961. ISBN neuvedeno
- KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa, Doba tání 1953-1956*. Barrister & Principál, Brno 2005. ISBN 80-86598-98-5
- KAPLAN, K. *Kronika komunistického Československa: Kořeny reformy 1956-1968*. Barrister & Principál, Brno 2008. ISBN 978-80-87029-31-2
- KAPLAN, K. *Staat und Kirche in der Tschechoslowakei 1948-1952, Stát a cirkve v Československu*. München, Oldenbourg 1990. ISBN 3-486-54571-X

- KAPLAN, K. *Težká cesta: Spor Československa s Vatikánem 1963-1973*, CDK, Brno 2001. ISBN 80-85959-83-6
- KNAPÍK, J. *V zajetí moci, kulturní politika, její systém a aktéři 1948-1956*. Libri, Praha 2006. ISBN 80-7277-316-X
- KLIMEŠ, I. *Reorganizace filmové výroby po únoru 1948*. In *Iluminace*, 2003, roč. 15, č. 3(51). ISSN 0862-397-X
- Kolektiv autorů. *Český hraný film III: 1945 – 1960*. Národní filmový archiv, Praha 2001. ISBN 80-7004-102-1
- Kolektiv autorů. *Český hraný film IV: 1961 – 1970*. Národní filmový archiv, Praha 2004. ISBN 80-7004-115-3
- Kolektiv autorů. *Kronika filmu*. Fortuna Print, Praha 1995. ISBN 80-85873-39-7
- KSČ a československá kinematografie. Filmový ústav, Praha 1981. ISBN neuvedeno
- KUČERA, J. Jak posuzovat film. In *Kulturní politika. Ústřední půjčovna filmů*, Praha 1972. ISBN neuvedno
- LIPOVETSKY, G. *Soumrak povinnosti*. Přeložil M. Pokorný. Prostor, Praha 1999. ISBN 80-7260-008-7
- MACEK, V. *Kontext vzniku - Obchod na Korze*. In *Interpretácia a film. Asociácia slovenských filmových klubov*. Bratislava 2008. ISBN 978-80-969873-2-0
- MAIER, H. *Politická náboženství*, Přeložil K. Osolsobě, CDK, Brno 1999. ISBN 80-85959-43-7
- MLYNÁRYK, J. *Dějiny Židů na Slovensku*, Překlad M. Pokorný, Academia, Praha 2005. ISBN 80-200-1301-6
- MOTL, S. *Mraky nad Barandovem*. Rybka Publishers, Praha 2006. 80-86182-51-7

- LIEHM, A.J. *Ostře sledované filmy*. Národní filmový ústav. Praha 2001. ISBN 80-7004-100-5
- LUHMANN N. *Die Religion der Gesellschafts, Náboženství a společnost*. Suhrkamp, Frankfurt am Main 2000. ISBN 3-518-58291-7
- PONDĚLÍČEK, I: *Svět k obrazu svému*. Národní filmový archiv, Praha 1999. ISBN 80-7004-092-0
- PREISNER, R. *K elementární fenomenologii poúnorové doby*. In Čejka, M., Hanuš, J. Křesťané a socialismus. CDK, Brno 2008. ISBN 978-80-7325-157-4
- PURŠ, J. *Obrysy vývoje znárodněné kinematografie 1945-1980*. Filmový ústav, Praha 1985. ISBN neuvedeno
- PTÁČEK, L., et al. *Panorma českého filmu*. Rubico, Praha 2008. ISBN 80-85839-54-7
- SORLIN, P. *Historické filmy jako pracovní pomůcka pro historiky*. In Iluminace, 1995 roč. 7, č. 4 (20). ISSN 0862-397-X
- STARÝ, R. *Filmová hermeneutika*, Sagittarius, Praha 1999. ISBN 80-901898-8-1
- ŠEDA, V. *Kulturní politika KSČ*. In Kulturní politika. Ústřední půjčovna filmů, Praha 1972
- ŠTURÁK, P. *Dejiny Gréckokatolickej cirkvi v Československu v rokoch 1945-1989*. Petra, Prešov 1999. ISBN 80-967975-4-9
- TRAPL, V. *Formování psychiky diváka filmovými díly*. ÚV NF ČSR, Praha 1970. ISBN neuvedeno
- TRETERA, R. *Nová právní situace církví a náboženských společností v roce 1950*. In Hanuš, J., Stříbrný, J. Stát a církve v roce 1950. CDK, Brno 2000. ISBN 80-85959-71-2
- URBAN, R. *Tchechoslowakische Hussitische Kirche, Československá církev husitská*. J.G Herder-Institut, Marburg an der Lahn, 1973. ISBN 3-879-69-103-7

VAŠKO, V. *Kronika katolické církve v Československu, po druhé světové válce*, díl I. Zvon, Praha 1990. ISBN 80-7113-000-1

VAŠKO, V. *Kronika katolické církve c Československu, po druhé světové válce*, díl II. Zvon, Praha 1990. ISBN 80-7113-035-4

VLČEK, V. *Procesy s řeholníky v 50. letech a v první polovině 60. let*. In Budka A. et al. *Církevní procesy padesátých let*. Karmelitánské nakladatelství, Kostelní Vydří 2002. ISBN 80-7192-797-X

VOPATRNÝ, G. *Pravoslavná církev v Československu v letech 1945-195*. 3 K, Brno 1998. ISBN 80-902280-8-9

ŽALMAN, J. *Umlčený film*. KMA, Brno 2008. ISBN 978-80-7309-573-4

Periodika

Illuminace, 2003, roč. 15, č. 3(51), s. 19-41. ISSN 0862-397-X

Illuminace, 1995, roč. 7, č. 4 (20), s. 97-98. ISSN 0862-397-X

Film a doba, 1969, roč. 15, č. 7, s. 356-360. ISSN neuvedeno

Film a doba, 1964, roč. 10, č. 1, s. 36-37 ISSN neuvedeno

Film a doba, 1965, roč. 11, č. 10, s. 554 ISSN neuvedeno

Internetové zdroje

<http://www.16-9.dk/2004-11/side11_inenglish.htm> (10. 8. 2009)

<<http://www.reflex.cz/Clanek36427.html>> (10. 8. 2009)

<http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/scitani_v_roce_1950> (18.8.2009)

Příloha 1 – Srovnání distribuce zahraničních filmů

Tabulka večerních filmů v distribuci 1929-1939¹³²

	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
SSSR	0	0	0	3	4	2	6	9	5	6	0
USA	48	149	145	36	19	24	153	171	128	171	89
Německo	3	74	151	82	87	74	78	46	79	46	92
Francie	1	10	20	21	29	27	18	22	21	22	8

Tabulka večerních filmů v distribuci 1956-1960¹³³

	Francie	USA	VB	SSSR
1956	13	1	1	33
1957	12	1	7	32
1958	11	3	3	26
1959	10	-	3	47
1960	3	10	4	51

¹³² Bartošek, L. *Náš film, Kapitoly z dějin (1896-1945)*, Mladá Fronta, Praha 1985.

¹³³ Havelka, J. *Československé hospodářství 1956-1960*. Čs.filmový ústav, Praha 1974.